

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТЭРАТУРА.

(НАРЫСЫ І АГЛЯДЫ).

Лекцыя, чытаная у Беларускам Народным Універсітэту
у Маскве.

Цяшкая доля, якая на працягу усяго гістарычнага жыцця Беларусі, няадчэпна яе справяджая, давяла да таго нашу краіну, што мейста ея, як роунае з другімі, чуць ня назусім загубілася у ходзе жыцця. Сцяраушы сваю гасударсцвяннасць з дауных часоу і падпаушы пад моцны надау літвазацыі пошла заваевы яе Літоускім княжствам, Беларусь, воляю лесу, пачала уступаць боляй і боляй свае мейста свайму пабядзіцялю-літоускаму уплыву з'яго губільнымі skutкамі ля развітай у Полаччыня, Случчыня, Мазыршчыня, Міншчыня, і іншых вабласцех тагдашняе Беларусі, беларускай культуры. Усе прывілеі, праводзячыя т;ю ці іншую гасударствянную уладу, як пісаньня грамат, актау, пастаноу усіх законау на пануючай мовя, верхавенства устаноу, нагляд гасударскі за усею машынаю гасудаскае гаспадаркі—усе гэта па трошку перайходзіла у рукі літоуцау, прымаючы іхнюю ахварбоуку і прымеркоуваючыся на іх складу управы, нацыянальных звычайу ды іншая. Разам з пераходам, ці сапраудняй, з атабраньням у свае рукі ат беларусау, кірунку гасударская машынаю, лехка, бяз спрэчкі, перадаліся і усе чыноунныя людзі пад загад новаго уладайцы краям і яго доляю, Літоуская народнасць павяла у краю сваю працу, стала пануючай і, вядома, нацыянальная асобнасці, як мова, душа, злучавы з гэстай асобнасцію, звычайна, ралігійны культ, начау прасціраць свое сілье шырэй і шырэй і захапляць у себе памаленьку усю тагочасную інталігэнцыю, выхаванную на пачатках і развіццю беларускае культуры. Заусёды, пры стоку дзёвух рэчак, вада тае, якае хуччэй і стромій цячэ, переганяя воду першай і усе пльвучая захапляя з собою. Але, калі усе іншая удалося літоуцам аблітовіць, скинуць хварбу беларускай мулі, та гэта ня удавалася зрабіць з беларускаю моваю. Як ні як, а беларускі народ па лічбя куды перацягвау літоуцау, выраблянаю культураю, якую больш усяго захоувае мова—ен так сама стаяу вышэй, рауняючы з беларусамі, усе ж такі някультурных і адсталых літоуцау. На працягу доугіх гадоу самаістнаго жыцця, беларуская культура добра ужылася і змагацца з яе уплывам і на літоускую гасударскую управу—было цяжка і ня зусім патрэбна. Гэткія вялікія з'явішчы у жыцці народау, як поуная усасаньня, знішчэньня аднаго другім—рэч ня вельмі простая. Гісторыя, на працягу сваем, толькі у дау-

нейшыя часы, у часы вялікіх перетасовак народаў, адмячала прапад, вымірання таго ці іншага із сям'і слабейшых, ня змогшых вытрываць перад маснейшымі у барацьбе за жыццё. Гэтак згинула на памках гістор'і колькі народаў, як мауры, скіёў, рымляня, полаўцы, печэнэгі ды інш. С часам жа, с намерным ходам поступу і развіццём культуры—змаганьня між народа і, ужо ня прыводзіла да тых skutкаў, як гэта было спакон вякоў. Наадварот, мы бачым, што мяркуюна к таму часу, калі зрабілася заўладаньня літоўцамі Беларуссю, бач у XIV стагодзьці можна бачыць, што вытрываласць у барацьбе за жыццё між народамі мацнела і менш куды менш, стала прыпадкаў іх заняпаду. Калі і можна было казаць аб утратах таго ці іншага народу у змаганні з другім, та талькі гэты утраты быў з боку яго эканамічнага, ці палітычнага незалежнага бытаваньня, зусімня нацыянальнага. Самая страшная варужжо у гэтым напрамку, есцесцвяная і прымусовая асыміляцыя—ня апраудалі сябе у жаданым ля прыхільнікаў яе skutку. Нават там, дзе яна болей і упарцяй прыводзілася—сустрэкала у цяжнейшай нацыянальнай злучнасці страшэннага ворага. Ці літоўскія гасударскія людзі і правячныя станы былі знакомымі з гістарычным бегам жыцця народаў, ці іх жыццё і яго варункі уразумілі—толькі яны ня прававалі гостра ставіць пытаньня аб гвалтоўнай літвізацыі Беларусі і яна свабодна шырыла сваю культуру. Ды часткаю той хвакт, ужо палітычнага сэнсу, гэта тоя, што літоўцы, як-ніяк ня чыста гвалтоўным спосабам перамаглі беларускі элемент, а мелі той ці іншы нават і налад, покуль у канец зліцца у адно Літоўска-Беларуская гасударства. І мы ведаем із гісторыі, што беларуская мова траха на працягу усяго тэрміна жыцця Літоўска-Беларускага гасударства мела вадкую значнасць у ім. Многія устаноўныя граматы, усякія акты, някажучы ужо аб перапісца паміж польскімі каралямі і літоўскімі князьямі—пісаліся на беларускай мовя. Гэтак быў напісаньня дайшоўшы і захаваньшыся да нас вядомы Літоўскі статут Кейстута, літоўскія мэтрыкі і інш. Апроч гасударскіх патрэб, беларуская мова была нараўне і у школах, і у судах і у тагочасных бажніцах. Адным словам, уплыў літоўшчыны адбіўся ня дужа шкодна на беларускай нацыянальнасці.

Ня тоя ужо мы бачым с прыходам новых людзей, новых гаспадароў на Белурусь, палякоў, Знатная злука (унія) гасударская паміж Польшчаю ды Літоўска-Беларускім гасударствам XV стал. гібальня адгукнуліся як на беларускум, гэтак і на літоўскум народах. Раўнуючы з Літвоею і Беларус'ю, дзе эканамічныя варункі с прычыны слабейшай культуры, ня унеслі глыбокае роўніцы у маецнасці люцкой, Польшча была у поўнай значнасці слова стараною эканамічна развітою, маючаю у сябе і паноў-багатых і буржуазею і хлопаў, калі на Літве вышэйшы туан складалі блізкія да князя баяры і упраўнікі, а то задавала усяму тон шляхта. Багатая культурна, Польшча, ясна, зрабіла тоя, што уплыў яе на адсталыя і у культурным, і у эканамічным, налітычным быццё Беларусі, і Літву меў моцную сілу. Мова польская, развітая ды багатая, зразу перамагла між інтэліген-

цяю і беларускую і літоўскую. Яе ж культура, роўная заходняй, магнэсам пацягнул усіх мала веля падкіх да яе з стану багатых і карыстаючых можнасце яе мець. Усе нацягнуліся у Польш, Варшаву ды Кракаў, і вядома, аттуль уже яны варочаліся чыстымі палякамі. Поміж з гэтым, старонная каланізацыя Беларусі ды Літвы, надзяленьня багата зямлею усякіх заслужаных пры дварох літоўскіх князеў і польскіх каралеў чыноўнікаў, баяраў і выслугнай шляхты, да гэтага яшчэ высунутая на повярх жыцця царкоўная унія—як лепш ня трэба звярнулі Беларусь у калоню Польшчы, з усім характвам сярэдня-вяковай каланізацыйнае палітыкі. Палогая роўнасць, з стромым нагінам, на якой ушчала сваю пуціну развіццё беларускае народнасці, суджаныя доляю яе законы, сапхнулі да бядовага skutku. З гэтага часу, с часу гасударскае уні паміж Польшчаю і Літвоею, абвітаю валям маладое Ядвігі, Беларусь перайшла у другі перыяд свайго жыцця, перыяд, у які прышлося працоўнаму народу беларускаму, «хлопам» «жывеля» прычасціцца да міссы захавання свайго нацыянальнага жыцця.

Уся знаць, памешчыкі, шляхта—пацягнуліся, як я сказаў, у Варшаву, а наяхджаючыя на Беларусь чыноўнікі і каланісты, прыносілі польскую культуру, дух, язык. Перш з гасударскаго ужыцця, а потым і з будзённаго ужывання вышэйшымі станами—беларуская мова выпіхалася, замяняючыся польскаю. Аставаўся народ, прыгонны, якому толькі і асталася можнасць казаць на сваёй роднай мовы. Праўда, у касцелах, у судах—так сама пашла мова польская. Вымушалася і простаму народу чужынная мова, але доўгі час яе умывання усе-такі ня перамог роднае—як Польшча ня змяніла душы беларускае. Не, і казаць ня трэба, каб у такіх варунках магла іці рэч аб развіцці беларускае мовы ці нават літэратуры.

Прыгон сыпыняў прайходзіць сьвет да цёмных людзей, крыху ж асьвячоных, дастаўшы гэту асьвету у Польшчы, няслі свае таленты ей жа.

Гэтак ішло да 18 стагоддзя, да часу заваеў Беларусі расейскімі царамі пры падзелу Польшчы. З гэтага моманту Беларусь з другога боку падышла да новага фактару чужыннага уплыву, прынесшаго з сабою тую ж самую бяду з усходу, якую палякі каля двух стагоддзяў да гэтага няслі з-заходу. Беларусь стала с калоні—тым ласым куском, за які шчапіліся два пачаткі—велікарасейскай і польскай палітыкі зніштажэння. Німа магчымасці, не хватая слоў у мовы, каб поўнасцю абмуляваць разбазыраннасць глума, здзеку і гвалтоўя, якія дзікім віхром завывлі над бяздольнай, пакутнай стараною. Калі намуляваць сабе вобраз, дзе відаць, як два каршуны раздзіраюць сваю ахвяру—та то будзя поўная снадобя долі Беларусі да апошніх часоў, захоплянай кіпцюрамі памешчыкаў—руссыфікатараў, і паланізатараў, ксядзоў і папоў.

У гэтай дзікуй схопца стагнала Беларусь і нельга было думаць, што калісь мінецца цемь ночы і нішчаны народ пачне будзіцца, станя прабаваць свае жыццё, вядома, с першаго кроку ступіўшы на пуціну нацыянальна-культурнага атраджэння. Пара гэтая я крас прышла у той час, калі уся Расея у сілу заколаў сацыяльнага развіцця, ачулася на мяжы

равалюцні 1905 году. Узраджэння Беларусі поруч з абгастрэннем нацыянальнага пытання і класовых супрэчак, ушчалася з дужа цікавага пункту і пашло на простуй завабна-уздыячнай дарогазья—гэта уваскрашэнням да жыцця беларускае мовы, праводчыкам якога стау сам беларускі народ.

Прауда, мы ня можам ня адмеціць першых бліскау на небасхілу беларускага жыцця: праменьня, хоць і смуглыя, блеклыя—э'явіліся яшчэ у 60-тыя гады XVIII сталецця. Іх засьвечвалі рэдкія, прыпадкова, пад штырхам тых ці іншых варункау, народалюбна настрояныя людзі, больш пісары і песняры на абмыльца, уведзянай развіцціом жыцця у сыстэму, адышоушымі на паслугу суседнім, багатым народам—тым жа паялкам ды расейцам.

Народнічы уплыу, захаліушы інталігэнцыю у Расеі—пераліуся і на Беларусь і крануу сабою сярэдняю інталігэнцыю і ліберальныя кругі пісьменства. Беларуская мова, захаваная на працягу доугіх гадоу у спіску і і здэку, адна пракладала дарогу, на якой можна было прайсці у гэты народ. Ды бяз нязнанья яе, нязацікауляннасці ёю, нельга было назнаць і душы самога народу. Вось мы і бачым, што на змену тым адносінам да беларускага слова, якія нельга назваць іначай, як глум—і выходзячых ат забавы і «німа чаго рабіць» зравольных панкоу, пачыная ужывацца жывы, і шчыры прыхіл, якія ушчыняю цэлы цуг песьняроу. Сыракомля (Кандра-товіч) паміж польскімі творамі працуя крыху і над роднымі беларускімі; Манюшка—бярэ ля сваіх мелодзіяу—мелодзі роднаго краю у оперы «Ся-лянки», і украпляя імі свае вялікія музычныя творы. Ім першым запісана і абробляна багатая песня беларуса. Толькі многа пазней Рагоускі дадау свае працы да яго... Прауда, зашмат раней, яшчэ у XVIII веку некі В. Ро-вінскі, а як кажуць другія, Манькоускі, перекладаю на Беларускую мову украінскую «Энеіду» і гэтым пракладаю пошля доугаго змоуку першую сцешку на дарозья гражданскаго жыцця «хамскай мовы». Потым, ужо у 50 г. XVIII сталецця беларускі дзеяч Чэчот ня раз падае прыклад культурнае працы над атраджэнням Беларусі. Але усе гэта былі пробы, ня-смелыя і ня сапрауды сур'іозныя. Толькі В. Дунін-Марцынкевіч (1803—1885 г.г.) першым ясна і смела пачыная пісаць па беларуску, праканау-шыся на прыкладзья, што: «Беларускі селянін («Dudav Bialoruski»—I вып. 1875 г. Мінск), бачучы кніжку на родную мовя, ахвотняй яе чытая і дэ-так сваіх лягчэй прыцягая к асьвеця»...

Крыху атыдам у бок, каб паясніць некаторая няпаразумення, с першаго узгляду западаючая у парадак анісу і складу нашаго пытання. Як бачыця, у весь час на працягу нашаго анісу вы натыкаліся на просячная пытання: справа мусіц іші, як то настауляна у перадазья, аб беларускай пісьменнасці, а у злосзя рэч ідзе аб культурна-нацыянальным атраджэнні Беларусі? Чаму гэта так? Што можа быць між гэтым такога агульнаго, каб так цесна злучыць гэты два пытання?

Калі мы прасачым гісторыю атраджэння другіх прыгнечаных народау, та мы ясна убачім, што самым вахкім праводцам яго э'яуляюцца пісьмен-

насьць. Гэтак, пазнайцяся з атраджэньням Украінскага народу, Літоускага Латышскага, Каўказскіх народаў, ды іншая. Але ні адзін з іх ня дае прыкладу гэткага цеснага сплэту між развіціом пісьменнасьці і атраджэньня. Вядома, прычына гэтаму тая, што сама літэратура і само атраджэньня беларускага народу нясе сам гэты народ, а ня вярхнія яго станы. Гэта рожніца адбівая самую дзіуную і пекную stronę у беларускай гісторыі. Нацыянальна-культурная атраджэньня і пісьменнасьць беларуская да таго, пераказваю я, цесна збытаны адно з другім, што гаворучы аб адным—трэба разумець і з'ясняць сабе і другога...

Той ліогкі нагон увагі да беларускага пытання, які ушчаўся пад уплывам вялікіх ідэй Заходу (Французская і Гэрманская рэвалюцыі) і народнічства у Расеі, ішоўшы зверху, меў зусім няглыбокія каранья і ня прыніс; за сабою значных пліонаў.

Творчасць В. Марцінкевіча адбівала сабою пачуцьціо спагады да прыгнечанага народу і выказвала сабою гэта пачуцьціо. Ён прышоў да яго з боку, пакахаў за мягкасць і пакору народ-горацешац, і гэта настроіла яго струны ля апеву свайго чуцьця аб юм. Струны задрэнчалі і выпусцілі сабою гарачыя шчырыя зыкі. Але, вядома, ля шчырасці іх ня хапала другога дужа важнага—гэта поўнае умеласці валаданьня імі, мастацтва—што даецца знаньням, поўным і усебаковым, мовы народнае. Заўсягды места пачуцьця папаўняў уражэньня, і дзе больш яно перамагае—там болей цярпіць сіла вытваранай рэчы. Ды ля гэтаго патрэбна багата таленту і мастацтва. В. Марцінкевіч гэтаго ня меў, па крайняй меры, у датычнасьці творчасці на глебя беларускай—ён ня паказаў.

Мова яго так сама цярпіць ад паланізмаў—і усю наагул робіць верш яго няадмысловым. Пэўна—хацець гэтаго мы ня маям права; тым болей—патрабаваць. І упікі нашы, здаецца, ні у мейсту. Наадварот—вялікая пашана і падзяка можа быць яму—першаму трубніку беларускага пісьменства. Чуць у 1870 г.г., пры агульным нязнаньню аб быцьці і гістарычнай значнасьці беларускай мовы, усюжткі музычныя і багатыя вершаванья В. Марцінкевіча—гэта нямалая дзіва. Ня дзіва, тагды, што творы яго зачытва ліся тады народнічаскаю інталігэнціяй і нават селянамі, хадзілі па усей Беларусі і за яе межамі. У сваіом вершы ад 1860 г. паэта піша.

«Будзям роўныя с панамі,
Самі будзям, як паны» і т. д.
Перестануць нашым братам
Як скацінай таргаваць,
Напускацца ліхім матам,
Скуру з ног да карка драць.

Хоць халодна, хоць галодна,
Холад-голад ні пачом!
Эх, каб толькі нам свабодна!
На свабодзя аджывіом.

Вось панам ня дужа лоука
Самым трэба працаваць!
Пабаліць ня раз галоука,
Калі прыдзяцца араць!

Ня адзін та напацеяць
І заскача драпака...
Бо сам толькі есць умеяць
Ды драць скуру з мужыка.

Якбы быу якой скацінай,
Або горшы ад яго:
Білі пугай ды дубінай,
А цяпер брат— ого—го!

Мужык будзяць ня скацінай;
Ня раз скажэць пан с паноу:
— Пане Грышка, пане Міна!
Як жа васпан? ці здароу?

Блізка у гэткум напрамку пастроены усе творы В. Дунін Марцінкевіча. Адбітак нагонянага ослабджэньням селян ад прыгону пачуцьця паэты, і таго настрою, які ахапіў грамадзянства. Усе дробныя рэчы яго дапоуняны, як тоя перадаюць, знатнымі творамі яго, паэмамі «Тарас на Парнасі» і «Гапон». У гэтых творах, калі толькі ня абмылкова, што іх вылажыў сапрауды В. Дунін-Марцінкевіч, заложаны вялікія пачаткі яго народніцкіх здабыткаў і паглядаў. Гэтаму сведчыць той пашыр іх сярод інтэлігэнцыі тагочаснай і вызваная імі папулярнасьць, як аутарцы, гэтак і сіла ды гмах беларускага эпаса, які ушчынаў імі свае далейшая развіцьію. Як казалася у перадзя, тэмпэрамант В. Марцінкевіча ня падпаў пад ваяунічы настрой і замер на вялікуй спагадзя, якая мяжуя, аднак, с пачуцьціом будзячаго окліча.

Другога настрою, іншаго тэмпэраманту— прышоу паслядовак В. Дунін-Марцінкевіча, багаты дарам, гарачы помстай за прыгніт беларускаго народу, як працаўніка, гэтак і беларуса, бацька і галава да 1905—6 г.г. пэрыяду беларускай прыгожай пісьменнасьці— Францішак Багушэвіч, ці па прозвішчу, Мацей Бурачок. Яго лера заіграла зусім новыя і рожныя па сэнсу, а аднакія па глыбі і значнасьці, пазывы і оклічы.

На першы уступ высоуваяцца ім беларуская „я“, нацыанальны пачатак, і развэртваяцца шырокі плян гарачаго змаганьня за роуная, незалежная быцьцію яго сярод роунымі свабоднымі народамі. Здаецца, у яго многаграннай істнасьці збегліся усе жаральцы крыуды і здэку, перанесянаго Беларускаім народам на працягу цяжкіх гадоу гістарычнаго жыцьця, зліліся і успеіліся, забрынялі у цеснай змесі і перавярнуліся у новыя напекі ля музы «гневу і помсты».

Жаласлівую дудку жалейку, граючую слёзным тонам, Ф. Багушэвіч ломіць і круціць новую,—на якой пастаўляя іграць датуль, пакуль сілау хопя:

Як слязы ня станя,
Тады — скончу гранья.

Бо іначай нельга. Надта ціжарным дыхам сапе ад мукаў народных наукола, дужа заняволян беларускі мужык, аб яком:

Па усім сьведця б'юць у званы—
Дурны мужык, як варона...

А дурны таму, што:

Закасіўся, заараўся. .

І ня мая гатоўнасці азірнуцца наукол, пранізаць зіркам істнасьць свайго жыцьця, яго варункі... Ня мая сьмеласьці адчыніць шырока вочы і падняць сьмеля язык...

Кінь наукола вокам,
Дык крывавым сокам—
Ня слязой заплачаш,
Як усе абачыш.

Праўда, пазця падабаяцца пад ціскам нядолі і гора, няпрастаннымі зваротамі на ужытую пакору народу уздымаць пачуцьцію помсты і ахвоту да змаганьня, а ня адчыняючы, завучым поклічам. Апошні кірунак ён карыстая з іншаго боку, ён ня абмежваецца ніякімі рамамі і няшкадуя пэнтэ і жару ля сілы зову.

У сваёй лекнай і прыгожай «Прадмова» да «Дудкі Беларускай» Ф. Багушэвіч здольна тлумачыць і з'ясняе пытаньня, кім мы есцяка і кім павінны быць, і абкідае свае з'ясненні шчырымі яснымі і праканаючымі даказамі. Прачытаўшы яе—нельга ня стацца беларусам, бо ня у сілах заняважыць іх.

Нам, сучасным сведкам вялікаго перакруту сацыяльнага і грамацкага жыцьця, які завецца рэвалюцыйнай сацыялістычнай, зусім ня вагкім здзецца падабаючы мэтат пазыву да змаганьня, які аблюбован быў песьнярамі часоў народніцтва, як расейскаго, гэтак і беларускаго. Толькі паказываць і «ле-рай абуджаць», нам роўна таму, што і намеру ня даваць да змаганьня. Нам хочацца, мы рвіомся на збройнае поля уверанна і нацянькі, але трэба браць у рахунак час і яго варункі, ды варункі эпохі. Вялікі песьняр расейскі, Ня-красаў, быў шчырым рэвалюцыянерам і зрабіў у сэнсе абуджаньня рэвалюцыйнага пачуцьця болей, ніж самы старанны агітатар. Ля свайго часу іон быў рэвалюцыянер духу і розуму, вялікі ды значны рэвалюцыянер. У беларускай літаратуры Ф. Багушэвіч стаіць вышэй Некрасава: ён сьмеля можа празывацца валадыром гэраічнага тэрміну яе і будзямчым трубачом забітаго народу. Алеж, пераказваю, усё ж бы такі мінорны тон пераважваў і над яго

уздымаючым настроям. Прауда, вера і гарт, якія ён укладаю ў сваю надзею-падагравалі элемент бадзіорасьці і ахварбоувалі у чырвань-мулю яго мінору.

«Ня тужы бярозка,— з намі свет ня згіня:
Вецяр, як павея, шышачкі раскіня;
Хоцьбы ты засохла,—вырасця вас боляй...
Перастаням плакаць мы над сваей доляй!
Якось яно будзя—дажывіом да дошкі;
Хоць ляпей, хоць горай, абы ня так трошкі!
Шышачкі раскіня, як параскідала
Маіх шэсьць сыночкау—здаецца, ці мала?
Усе разышліся! Ну, дык рана—позна, такі, мне здаецца,
Кожны занудзіцца й да дому вярнецца».

Па пекнасьці мовы і на мастацтву хвормау творы яго кудысь далей паперліся уперад сваіх папярэднікаў і цешаць нас сваю скончанаю музыкаю. З яго з'явішчам ля беларускай літэратуры беларусы знашлі няацэняны скарб, бяздонную крыніцу.

Зякой хто нап'ецца,
Дык вольным здаецца

Дык вось, Франц Богушэвіч (Мацей Бурачок, Рэўка с-пад Барысава) быў самым яскравым і шчыра народным паэтаў абуджаючайся да жыцьця Беларусі да тэрміну 1905 году.

II.

Мы спыніліся толькі на двух асобах: В. Дунін-Марцінкевічу і Ф. Багушэвічу таму, што яны поўнасьцю ахапляюць сабою першы пэрыяд у гісторыі беларускай літэратуры; усе ж другія як-бы дапаўняюць іх. Ян Баршчэўскі, Каганец ды іншыя ў роўні з імі далі шмат меняй (Каганец дапоўніў сябе ў пасьля-1905-гадовы пэрыяд) і па ліку, і па значнасьці. Хоць, вядома, заслугі іх ніякім чынам ня могуць умалявацца, ня толькі-б касаваліся.

1905 г., помяж с падыходам сацыялістычнага руху, падняў да нябывалай вышы і рух нацыянальны. Варта праглядзець гісторыю гэтага часу, і ліога можна будзя убачыць, які значны крок у справе нацыянальнага зьяўленьня зрабілі цэлы цуг расейскіх нядзяржаўных, прыгнечаных нацыяў: літоўцы, латышы, украінцы, фінны і інш. Але асобна значным плёнам адбіўся гэты год на абуджэньні беларускага народу. Здаецца з гэтага боку 1905 г. знарок і выпаў дзеля таго, каб даць штырхач толькі беларускаму народу, які астаўся пазадзям усіх на дарозы свайго нацыянальнага будаўніцтва. Іначай думаць мы і ня можам. Той розмах, тая шыр, якія раптам ахапілі беларускі народ хвалямі самапазнаньня, таго ня дазваляюць. Адначасова заварушыліся і гарады, і мястэчкі, і сіёлы. Беларусь пакрылася нацыянальнымі, палітычнымі і сацыялістычнымі гурткамі, колкамі і грамадамі. Студэнты,

вучні, інтэлігэнцыя і асобна цікава работнікі і селяня,—усе дазналі патрэбу часу і няйначасьць паражэньня выпхнутых ім задач. «Аслабяняй сябе з усіх бакоў і назвамі рві ланцугі усякаго прыгону!» гучэў бадзёры вокліч і спыняўся у гушчы грамацкага жыцця беларускага народу.

Рабілася дзіва з дзіу, тым боляй, што беларускі нацыянальны рух глыбляў усяго і красіў запаў у слаі працоўнага народу, — селян і работнікаў, — і толькі вярхоў да тыркнуўся да інтэлігэнцыі і буржуазіі. Выяўлялася, што першы прыклад робыць гісторыя, калі знізу чуецца голас, смела прызываючы рэчы сваімі. Прачынаўся сапраўды беларускі народ, выяўляючы сабраныя вякамі скарбы свае захаваньнясьці...

Але законы сярэднявечнага цягучасьці (цэнтрабежнай сілы) ня прамінулі да тыркнуцца напрамку развіцця і беларускага руху, якто бывае і усюды. І сярэдзіна, пасьля пачатковай роўнавагі паўсюдах, стала адзначацца у Вільні, абрысоўваючы выразна гушчэйшы элітак святавосьці.

Усе кіраўнічыя сілы зышліся там, дзе варункі, колькі мага былі па часу, усебачна спрыялі таму. Вакол Вільні рэалізавалі ўсе.

С часам, калі рэакцыя сумела прыважаць аслабаныя рух, і іон мусяў ужэць і нікнуць, беларускі нацыянальны рух толькі з'узіўся. а углыб рос ды рос. І вось, калі вілянскі цэнтр беларускіх сіл прыдаў сваёй працы культурную ахварбоўку і пачаў брацца друкаваным словам паўсюжыць яе, та гэтым іон нібы пераняў голас жыцця.

Адчыняная у Вільні на змену зачынянай «Нашай Доле» вядомая «Наша Ніва» пачала служыць літарнаму, да якой паляцелі з усіх куткоў высьветліліся народам яго «гарагалінікі і апевайцы думак». Між першым перыядам у беларускай літаратуры і новым знашлася можнасьць адшукаць ужо было захаваную прэемнасьць. Выявілася, што та там, та сям сядзелі у цішы і вылівалі свае думкі многія нязнаныя паслядоўцы беларускіх народнікаў. Ня кідаў пісаць Каганец, пісала Пашкавічанка (Цётка), пісаў А. Паўловіч і пробаваў свой багаты талент будучы карыфей, Янка Луцэвіч (Янка Купала), час ад часу адрываючыся ад працы над польскімі сваімі творамі. Поруч жа, за многа раней, ужо хадзілі па руках народных вучыцеляў, вучняў і сельскай сацыялістычнай моладзі, здольныя рэвалюцыйныя творы і творы сатырычныя мужыка з Мікалаяўшчыны, вучыцеля Костуся Міцкевіча (Якуба Коласа). Нельга адзначыць, хто запошніх двух і на колькі каторы з іх раней прыхіліліся да свае творчасьці, толькі ведама, што ужытыя ім з нараджэньня таленты адначасова пачалі выуляцца, расьці і класьці закладзіны новаму перыяду у беларускай літаратуры, перыяду эпосу самога народу, з гушчы яго выліванага, а ня зышоўшага да яго.

Першая беларуская газэта «Наша Ніва» магнэсам пацягнула іх да сябе і на старонках сваіх панясла па віосках і сіолах тым, хто і ня думаў, што яго мукі так складна адшліфаваны і так пекна абмудліваны. Здавалася дасюль, што і ткаць гэткае тканіны нельга...

Казаць аб гэтых двох паэтах, Я. Купала і Якубу Коласу, аб гэтых двух вялікіх, нікольні ня павялічваючы гэтым, у беларускай літаратуры,

каб выявіць усю аграмаднасьць іх багатай працы і прасачыць за паступовым раззіцціом іх таленту, трэ'бляло-б заняць заўжы шмат часу, як ля пазнаньня іх працы да дробні, гэтакі ля абрысу яе. Да гэтаго ж і сілы трэ' вялікія і знаньня шірокія.

Наша мэта—гэта у кароткіх агульных абрысах, як таго вымагаю агляд гісторыя, даць болей—менай суцельны е брав развіцьця беларускае маладое, але ужо заняўшая належная мейста у гісторыі, народнае літэратуры. Пры гэтым, вядома, і ня абмінуць ды спыніцца над выдатнейшымі яе прадстаўнікамі.

Спачатку, як усе заўсягды, творчасць Янкі Купалы, датыркалася тых тэм, ля якіх кармілася і лера В. Дунін-Марцінкевіча, Францышка Багушевіча, Я. Няслухоускаго і інш, з тэю толькі рожніцаю, што равалюцыйны уздым прыдаў ім болей пэнтую і гарачнасьці. Ужо даволі адметна пераважывая у яго зоу і окліч іці да змаганьня, абы здабыць належная. Нават, спраўдннай сказаць, мейста жудасьці і жалбе даецца досі мала. Толькі паміжходна чапая іон іх але с таго боку, каб зачапіушы, болей падбухторць пачуцьціо помсты.

Грай мая жалейка,
Пей, як салавейка
Апевай нядолю,
Апевай няволю
І гримні свабодна,
Што жыве край родны!

Ды, трэба сказаць, што у сілу народа, мосную і няпаборную, вершу паэта. Нават культам яго музы стала тая мага і крэпасць, э якою мужык можа усе зрабіць... і зробіць, калі захоча.

Вось як іон гавора аб мужыку:

„Я богач, я магнат!—
Што мне пан, што мне кат?
Цэлы сьвет мне адкрыт?
Я усю заклану,
Усію сілай папру!

(«Э песянь беларускаго мужыка» (Жалейка, 5 стр.)

Нават зрабіу ужо ён гэта, да быццам сам азнае, што няхватая у яго аднаго, што патрэбна ля творчае працы:

Эх, каб ціомны ня быу,
Чытаць ксіонжкі умеу,—
Я бы долю здабыу,
Я бы песянькі пеу!
Яб патрапіу сказаць,
Што і я чалавек!

Паэта верыць, што гэта, беларускі народ зробіць, зробіць няпрыменна і каб ня пацягла за сабоў гэта работа благіх skutкаў ля моцных гэтаго сьвету, іон прабуя прасьцярагці іх і пахіліць пайці насутрэч працоўнаму народу—пашкадаваць яго, каб потым ня каяцца:

Пажалей мужыка бедака...
Бо на сьвет прыдзя многа бяды,
Бо за крмуду сваю адамсьціць,
Свіням будзя крыві ня набраць!—
Адамсьціць, аж зямля задрыжыць,
Аж віхры зашумяць, загудзяць!

Але робячы гэту прадасьцярогу, Янка Купала, рабіў гэта больш ля далікатнасьці, бо ні каліва ня верыў іх літавосьці і, у свой чарод, прадаеця—рагаў сваіх братоў, бедакоў-селян, ня чакаць гэтае іх спагады і ня рвацца к «багатым» у цяшкія часы «пад стрэхі» ды «ня шукаць у іх палацах уцехі», а «быць чалавекам бо ты ж ня забіты». І сваімі спосэбамі шукаць skutку да паляпшэньня жыцьця.

Ах! ці доуга, браццы, будзям
Пад няволяй мы стагнаць?
Ах ці доуга сваё шчасьця
Сваю долю праклінаць?
Ці так цягам, як сягонья
Цярпець будзям мы бяду?

Грамадзянскія матывы, як і у папярэднікаў, у першыя часы перасільвалі у Янкі Жупалы над іншым. У гэты бок, пад уплывам часу, іон боляў і націскаў, чаму нядбайна адносіўся да паглыбленьня сваіх думак і мастацтва іх выкладу, на што меў усе данныя.

Вось і творы яго, як па скончаннасьці хвормы, гэтак і па пекнаце яе крыху бракуюць і выглядаюць стабуном, ня развесістым дубам. Ну, затоа у іх поўнасьцю укладзена мяцёжнасьць душы устаючага беларускага селяніна і пільная адшука сцежак да паляпшэньня свае долі, якая у канец гразіць замучыць і ня дае змогі далей маучаць. Селянін родам, пазнаўшы з дзіцячых гадоў жыцьці сіраціны, іон дужа спраўдка адбівая яго у сваіх творах-вершах.

Янка Купала, аднак, доуга ня спыняўца на грамадзянскіх матывах і над вымогаў няпрасьціханнага развіцьця свайго таленту, паглубляў сваю творчасць і з боку мастацтва, і з боку пашырэньня думак і ахопу шырэньных галаў і абшараў жыцьця. Верш с кожным часам прымаў рожныя вобразы і формы, і музычнасьцю. А мастацкая усебаковая валаданьня роднаю моваю дае можнасьць рабіць найтанчэйшыя выхілясы і найляхчэйшыя звароты, даючы можнасьць дапакаваньня да якіх угодна хвормаў.

І мы можам дзівіцца вартасьці і здольнасьці, адбітай у яго творчасці далейшых часоў. Самабытна ушчаўшы, бяручы самы прасты матер'ял, іон толькі мегутнасьцю таленту дайшоў да таго, што мы ад яго дасталі.

А дасталі мы тоя, што з гарнасьцю можам сказаць, што Янка Купала— беларускі Шэучэнка і Міцкевіч—есцяка і нацыянальна-свядомы бараць за атраджэньня свайго народу, чаму у многум паслужыла яго лера. Навет нацыянальная пачуцьцю, бурлячая у ім і бяручая верх у этямэнці яго творчасьці, і памагло яму стварыць шэдэуры. Можна ня абмыліцца, калі сказаць, што усе іншыя беларускія паэты выраслі на іом, і свае таленты прычасьцілі яго творамі. За перыяд з 1905 г. і да 1915 г., пошыя якога фактычна Янка Купала пакінуу пісаць, за кароткі дзесяці-гадовы тэрмін свае працы, ен унес нязлічаны і нязчэнны дар у скарбніцу беларускай літэратуры, боляй таго—ен дау палову усяго. Творы яго выданы трыма кніжкамі вершау, у якіх сабраны вершы асобных перыядау і двыма кніжкамі бойных яго работ прозаю. Гэта: «Жалейка», «Гусляр» і «Шляхам жыцьця» вершы. «Сон на кургане» вершаваная паэма, і «Паулінка» сцэнічныя творы. Засталася некулькі рачэй яшчэ ня выданых, з якіх асобную цэннасьць мая сцэнічны твор драма—«Раскіданае гнездо», якая ужо ставілася у Мінску на сцэня. Але творчасьці прозаю яго ня цягнула і уся здольнасьць вылілася у вершах, акія шмат талентнайшыя за драматычныя рэчы.

Янка Купала родам з ваколіц Аконы ля Мінску, сын беднаго хлябароба, радзіўся у 1883 годзя. Як дапаміналася, пад уплывам апошніх гадоу, іон з некае, няведамай нам прычыны, кінуу пісьменна-літэрацкую работу, што дужа утратна—калі зробізна гэта ім праз сваю віну. Ці можа ужо выпісаўся? Гэтаго думаць ня можна! Хочацца верыць, што талента яго яшчэ абрадуя нас многімі цэннасьцямі яго твору. Гады к таму яго яшчэ даюць на гэта можнасьць і надзею.

У канцы, пераходзьчы к другім, пазнаёмся з яго творамі, па узятым прыпадкам з пачатку яго пісьма і с часу яго поунаго разцвету таленты:

С пачатку свае працы іон пісау:

Навясіолая старонка—
Наша Беларусь:
Людзі—Янка ды Сымонка,
Птушкі—дрозд ды гусь.
Поля—горы да каменьня,
Потам зліта усе;
Сенажаць—адні каменьня,
Сівец ды куп'е.
Родзя шнур нясамавіта
Сколькі б працы унес;
Ячмень з сажай, з званцом жыта,
З свірэпкай авіос.
Ня багатыя і віоскі,
Садоу у іх ня знаць;
Толькі часам дзе бярозкі,
Як тычкі стаяць.
А у весках люд убогі,

Век беда у крук гне.
Вечна у лапцях, гное ногі,
Зрэб'я спіну тне.
Ціомны, ціомны народ гэты
Трудна і сказаць,
Аборваны, няадзеты,
Ня умея чытаць.
З яго кожны насьмяецца,
Бедны люд... так бы здаецца
Плакаў разам з'ім.
Так няміла, як магілай
Неік выдае
Беларусь, мая старонка,
Но люблю ж яе.
Як каліб з ей разлучыся
Плакаў б с усіх сіл,
Эй, бо дзе воук урадзіўся
Яму куст той міл!
У хаця голодна да-знаю,
З'ем хлеба, вады...
Горай жыці у чужым краю,
Боляй сльіоз, пуды.
Там ня найдзеш братніх сэрцаў,
Там кожны чужым,
Будзяхи жыці у паняверцы
Ды адзін адным.
Песьню родную зягнеш,
Хто пачуя, хто?
Там любіць свой край прысягнаші
Лепяй, як жыцьцію.

А вось верш с пазнейшых часаў:

Песьня сонцу.

Вольным гоманам хвояк высокіх,
Туманамі санлівых нізін,
Казкай векаў блізкіх ці далёкіх
Клічэм, сонца, цябе, як адзін!

Распусьці залацістыя косы,
Схаладзелы загон ацяплі,
Асвяці лугавыя пакосы,
Усходы новыя сей па зямлі.

З няпатульнай гакорнай зямліцай
Заручыся, шлюб вечны вазьмі,
Разлівайся люстранай вадзіцай
Між даламі, гарамі, людзьмі...

Разсынайся на селax па нівах
Брылянцістай ажыучай расой;
У вясіолках купаіся цьвятлівых,
Ласкай сэрца, душу супакой...

Як у сьвята купальская, сонцэ,
Свой жывы аднаўляяш пагліод,
Аднаві славу нашуй старонцы,
Адневі яе сумны народ:

Хай нам явары вечныя думы,
Думы байкі шасьцяць, шасьцяць,
І нясуцца хай гэтыя шумы,
Пабел сьвету ляцяць, хай ляцяць!

Дык глянь с хорамау вольных высокіх
Да крывіцкіх туманьных нізі...
Казкай векаў блізкіх і далекіх
Клічэм, сонца, цябе, як адзін

Або: Адцвітаньня:

Не шасьцяць каласы,
Звон ня валіцца с касы,
На кладуцца у стог пласты,
Толькі сыплюцца лісты
На яловыя кусты,
На сухіе верасы.

Не іскрыцца небазор,
Ня цьвіце трава чабор,
На цыглінь птушыны стан,
Толькі поуза я туман,
Веця р б'е у нямы курган,
Шэнаціць імглісты бор.

Змога вольная снуе,
Вочы уставіушы свае,
То галубне, то пужне.
Сэрца б'еца у паусьне,
Думка сэрцу аб вясне
Зрадны голас падае.

III.

Ня меняй слауны, ня меняй знатны, ня меняй вядомы Янкі Купалы, гэта другі вялікан беларускае літэратуры, Якуб Колас (Костусь Міцкевіч). Як і Янка Купала, родам ен з бедных мужыкоу, з вескі Мікалаеяушчына Мінскаго павету і губерні (радзіўся у пачатку 80 г.г.), як і Янка Купала, Якуб Колас з калыскі стрэўся з нядоляй і горам, няадлучна жывучым у хаця мужыка беларуса. Толькі змог ен разумець, як журба наспрэс, і у полі, і у бедным выглядзя весак, і вузкасьці ніу, ахапіла яго душу спагадай і крыудай, напоўніла болью і прагай пазбыцца усяго гэтаго, знайсьці сцешку, каб выйсьці на шырокі шлях лепшаго, шчаснейшаго жыцьця. Засьмяяушая шчасьця яму, прыхільнай і цяплей, ніж Янку Купала даушая можнасьць хоць вучыццальскую сямінарыю скончыць, і праз гэта дастаць боляй-меняй навукі, у многум пасобіла шырэй развярнуцца яго з маладых год рухаючаму таленту. Ужо з вучнеускіх заслонау Якуб Колас спрабавау пісаць і напісаная „складна“ давау чытаць таварышам. А калі у Вільні вышла „Наша Доля“, та у трэйцім нумары ужо красаваўся яго верш. І гэты верш яго зразу паказау сабою, што тварэц яго вялікі скаржнік прыгнячэннай старонкі свае, роднай Беларусі, і яе народу, з якога сам вышау. У сваём гэтым вершы Якуб Кокас звертаяцца к „Беларусам“ е оклічам:

Устанця хлоцы, устанця браткі,
 Устань ты, наша старана!
 Ужо глядзіць к нам на палаткі
 Жыцьця новаго вясна!
 Чы ж мы, хлопцы, рук ня маям?
 Чы ж нам сілы Бог ня дау?
 Чы над родным нашым краям
 Луч свабоды ня блішчау?
 Выйдзям разам да работы,
 Дружна станям, як сцяна, —
 І прашнецца ад драмоты
 З намі наша старана!

Якуб Колас час ад часу, між горкімі скаргамі і некрасаускім ап вам мутназацяжным, важка-калючым, паднімая голас зову да працы над адбудоваю на нова нясцярпіма цяжкаго жыцьця стараны. Выбліснуушая зорка свабоды над яго краінай, як і над усюю Расеяй у 1905—6 г., калі ен і прычэшчваўся да творчай працы у літэратуры, хоць і захапіла яго сваімі хвалямі ды уцягнула на свой віхор, зрабіўшы актыўным палітычным дзеячом (ен шмат працы налажыу на хаурас беларускіх вучыццаліоу), але, аднак, на леры яго „будзячым да змаганьня“ чынам ня адбіўся. Мелася цікавая спрэчка у ім, як у палітычным работніку; як у паэты. Бурлячая хваля народнаго паустаньня цягнула яго на верхаводзя хваль, а душа, у свой чарод, другую песьню паяла, аплаквала нядолю стараны, сум лесу, ніу, зліваючыся з маркотнаю песьняю аратая і плытніка на Немні. І у гэтым яго плачы, у жалёбе яго тонау няспынна клакацела завіруха яго глыбокае, бязмернае

любашчы да краю. Здаецца, чытаючы яго стальныя радкі, з кароткіх мосьных слоў, бяз нацягнасьці і пасільля—яскрава ачуваеш на сабе рухомасьць усіх праяў нядолі-урачонага краю. Яго пэндзэль ня абмінае ні годнага кутку люцкога жыцьця, ні годнага боку; усякі змен пачуцьця і настрою, бываючы пасля тых ці іншых квадраў у селянскім жыцьці, пасля тых ці іншых здарэньняў у ім, як смерць, родзіны, вясельля, пажар, паветрая, здача ў салдаты сыноў і г. д. адбіты ў яго образах нявыказна праудзіва, нямерна яскрава і натурова. І вось чаму ён заслужвае празваньня песьняра—народніка. Толькі народу пасвяціў ён свае „леры тоны“, толькі аб ём заклапочана яго душа—усё ж, што маяцца ў жыцьці пекнага, як вясна, краскі, як хаценьня і пазывы моладасьці—усе гэта ля яго мая вагу пастольку, паскольку дотырка сацыяльнага жыцьця усё-ж таго народу, які наперад усяго зобіты, замучаны і ня мая змогі далучыцца з-за будніх клопатаў да пекнаты жыцьцівай. З гэтага паэта і кажа, перапыняючы тых, хто-б хацеў паслухаць ад яго вясёлых песьняў:

Ня пытайця, ня прасеця
Светлых песьняў у мяне,
Бо як песьню засьпяваю—
Жаль усю душу скалыхне.

Яб сьмяяўся, жартаваў бы
Каб вас чуць развесяліць.
Ды на жыцце як паглянеш,
Сэрца болям зашчыміць.

Няшчасліва наша доля
Нам нічога ня дала.
Ня шукайця кветак у полі,
Як вясна к нам ня прышла!

І, як казана было, пачуцьціо равалюцыйнага экстазу цягло яго шукаць кветак шчасьця, душа ж ня верыла ў можнасьць іх найсьці—і лера паяла мінорным тонам жалбы. І толькі яго супакоіла, бо ня выгравала усяе любашчы да роднае краіны, усяе гарачасьці гэтае любашчы. Ня вылівала, бо ён за усіх і за усе кахаў яе. Ні сонца, ні зоры, ні бог-ня мелі спагады да яе. Смутак заусіюгоды—ня разганяюцца ні вясною, ні сонцам, хоць крыху-крыху і зараня ў яго душу квадранцавай радасьці.

На усходзя неба грая
Дзгуным блескам жару,
Залацісты сноп купая
У полімі пажару.

Чуць-чуць дрого прыліецца
Чэрвень на усходзя,
Гэта неба усміхнецца
Людзям і прыродзя.

І убірая залатую
Соняйку дарогу,
Паліць свечку дарагую
Прад аутарам Бога.

Над палямі змрок прарваўся,
Па нізу расплыўся,
Лес туманам заснаваўся
Луг расой абмыўся.

Чыстых хмарак валаконца
Сталі у кружочак,
Вышай лесу—проці сонца—
І сплялі вяночак.

Як жа добра пахня збожа,—
А кругом спакойна!
Эх, як слаўна, як прыгожа
Горача, прыстойна!

І сабрала неба ясна
Блеск усіх каліораў,
Стройна, дзіўна, сагалосна
Як бы песьняў хораў! („Усход сонца“).

Многа пекнасьці, красы і сьвятла—а прыглядзецца—ня вясяляць яны, а яшчэ болей суму наводзяць. Якуб Колас—паэта смутку, якому і самім жыцьціём застаўлялася прычасьціцца да праяў яго са шчаслівага боку. Насьцігла рэакцыя 1906 г. наладжыла на яго руку няво і Якуб Колас быў арыштаван за належнасьць да вучыцельскага хаўрусу і пасажан у вастрог, у яком прабыў болей трох гадоў. Варункі вастрожнага жыцьця папрашкодзілі слабоднаму люту яго думак і маху ура жэньня, і развіцьцію таленту спынілася на адным быццам хтось прадпісаў. „Толькі і мецьмяш ты змогу пісаць аб адным, шкадаваць і хацець!“ Праўда, вастрог калівам уніос свежую нотку у яго песьню, толькі гэта нотка прыдала суб'ектыўнага уплыву, так сама цьомнага і горькага. Да прагі к волі із турмы, чым меяцца усю жыцьцію беларускага мужыка, дабавілася другая—з вастрогу б вырвацца у гэтую турму, дзе пакутаваць лягчэй, бо з усіма. Цяпер ужо і прырода мая у сабе сілу развейваць яго нуду, хоць ад яе так сама нясе нудою. Прыпадкам разцвітаючая кветка пад вакном вастрогу столькі радасьці дае паэту:

За агарожаю, перад вастрогам,
У ціхім куточку адна
Кветка красуя на гронці убогім,
Хораша з'яя яна.

Двор няпрытульны і глеба пешчана,
Грунт весь убіты, як ток,
Сонца ня сьвеціць скрось шчылін паркану,
Выдзьмухау вецярь весь сок.

Белая крошка роскаю Божай
Чыста абмыта, зяхціць.
Рад любавацца я кветкай прыгожай,—
Міла яна так глядзіць!

Мне успамінаюцца вобразы міля,
Роднаго краю, паліоу,
Бедныя віоскі, хаты пахілыя,
Песьні зяліоных гаеу,

Вузкія стужкі меж зяляненькіх,
Жыта палоска, лянок,—
Рэчы пявучыя нівы блagenькай,
Узгорак, курганчык, лясок...

Толькі ж мне шкода кветкі: сіроткай
Ціха схілілась яна
За агарожай, як за рашоткай,
Сонцу, людзям нявідна...

Мілая кветка, дзіцятка поля,
Мяжы зяліонай убор!
Як ты папалася з волі у няволю?
Як заняслася на двор?

„Кветка“.

„Кветка“—симвал паэты, сам паэта, яго думка. Вастрог, з яго цяш-
кай прымусай, з ясна да болі ачуванай няволяй—страшным адбіткам лег
на паэца, і ня таму, што прывес яму уласна муку, што атабрау ад яго волю
і гэтым падрэзау яго, як асобная штосьці, прагучая ля жыцця толькі свайгу
асобнаго—не! Уся трагед'я у тым, што яго разлучылі з віоскай, з полям,
з народам, што ен ня так яскрава можа бачыць жывы яу і ачуваць усе-
народную муку, скардзіцца народнаю скаргаю—адным словам, варочацца у
віхру жыцця роднаго—заядая яго нашчэнт:

Нудна Сціопцы за рашоткай,
Нудна, эх, старому!
Плачуць думкі, рвуцца думкі
Сцёпкавы да дому.

Дома жонка, дома дзеткі...
Бог сьвяты іх зная,
Як жывецца нябаракам
Там у родным краю!

Ходзіць Сціопка з вугла у вугал,
Гляня у ваконца:
За рашоткай відаць неба,
Хмарак валаконцы.

Эй, хмурынкі, пльвецію вы
У старонку тую.
Дзе лакінуу я сямейку,
Хатачку старую!

Ох, паплыу бы я, здаецца,
Хмаркі, разам з вамі,
Каб на віоску сваю глянуць
Нуднымі вачамі.

Там, далюка, за дамамі
Разляглося поля,
Лес—гаіочак, дол, курганы...
Эх, прастор там, воля!

А у полі дым сінея—
Бульбу люд капая;
Сціопка ж бедны так марнея,
Долю прокліная.

Ляжа Сціопка спаць на нары
І праз цэлу ночку
Усіо аб роднай віосьцы сніцца,
Аб радным куточку.

Нудна Сціопцы за рашоткай,
Нудна, эх, старому!
Плачуць думкі, рвуцца думкі
Сціопкавы да дому.

(«Сон у вострозя» — Песьні няльбы).

Якубу Коласу ня бракуя ні лірызму, ні мастацтва, ні глыбіны захопу свайго уражэньня. Багаства мовы, запас усялякіх зверотаў рэчы, сабраных пад рукою, напaгaтoвa, пaмaгaя пaэтy лiогкa і гaрмaнічнa нiзaць рaдкi зa

радкамi, як каралы. І знізак атрымоуваяцца пекны, стройны, абмяркованы з усіх бакоу. Ні вытырку, ні ня дахопу у ім ня прыкмеціць нічыя правідкія вочы. Але, пераказааю, судны туль, звешваямы ім над кожнай рэччу сзае творчасьці, ня дае вагі прабіцца да іх праменьням сонцу. „Песьні жальбы“ гэтак празвау іон збор сваіх вершау, выпушчаны у Вільні. Але, песьні жальбы ахапляя усе яго творы, як вяршаванья, гэтак і празаічныя, якіх Якуб Колас так сама шмат напісау.

Усе яго творы выданы цэлым лікам сшыткау праз гэты час. Гэта ужо успомняныя: „Песьні жальбы“, далая „Батрак“, „Як Юрка збагацеу“, „Прапау чалавек“ і пад псеуданімам Тарас Гушча творы прозаю: „Родныя з’явы“, „Апавяданья“, „Немнау дар“ і „Тоустая палена“.

Цікава, што цяшкі адбітак, легшы на ем—ня змог зжыцца з тым наплывам, які прынясла сабою вялікая рэвалюцыя. Чытаючы змешчаючыя яго творы у „Вольнай Беларусі“—атдаюць усе тым жа подухам, што і с пачатку. Вось гэтым, аднастройнасьцю, аднатоннасьцю сваіх песнянь, Якуб Колас, кажучы з узгляду мастацтва, крыху і траціць у зроуні з Янкам Купалам. Апошні няабмежан у ахопя тэм, у уладаньню рожнамультнасьцю хварбау! Пекнасьць абразоу, багацьця, малярнасьць, шуканья няспаханная новых хвормау, свежых муляу і поміж жа творчая камбінацыя і ігра дужа удачная і прыемная у моуных зваротах—выносяць яго творы на шырокую арэну няпадчэпнаго мастацтва. Якуб Колас—ня гоніцца за шыр’ю, за рожнамультнасьцю і вытворам свежых хвормау—а стараяцца з маючаго матэр’ялу выкарыстаць усе, каб даць яму праудзівы выгляд. Сталь і вагкасьць яго творау стамляюць думкі, глянуць залужа да зямлі—калі Янкі Купалы носяць па абшары паліоу, цягнуць да зор, воблакау і прагуць у завідныя, манячыя далі.

Якуб Колас зрэдку пісау і на палітычныя тэмы дню. Яго вершы гэткаго гатунку захаваны моладзю і усюды іх можна чуць у Міншчыня. Адна характэрная жылка прайходзіць, найболяй у прозаічных яго рацах, гэта здаровы, гостры гумор, які найболяй пахож на сатыру.

Гэта крыху злягчая цяжар ад уплыву сумнаго настрою. Наагул, Янка Купала і Якуб Колас роуны і у слаунасьці і у заслужа ля беларускае літэратуры. Большасьцю свайго развіцьця яна вінна ім і у знатнасьці абудвым.

IV.

Вялікаю заслугаю карыстая у беларускай літэратуры і Ціотка, аб якой крыху вышэй успамінау я міжходам. Заслуга яе паглубляюцца яшчэ тым, што яна аднэй с першых ушчала абрабляць і гатовіць тую глебу, на якой у скорум чася началі выростаць пекныя расліны. Алоіза с Пашкевічоу Кайрысовая—піанэр у справе маладога беларускаго руху і адна ад выдатнейшых яе асобау. Ужо у 1904 годзя, у пачатку узросту нацыянальна-культурна-сацыялісткаго руху сярод беларусау, яна з’яуляюцца у Вільню і стараяцца гуртаваць колка беларуская. Сацыялістка шчырая па напрамку і

погляду, яна дамагаюцца таго, што гурток, сабраны ёю, злучаючы ў сваёй працы дзве ідэі, якія адна другую папаўняюць—барацьбу за сацыялізм і барацьбу за нацыянальнае аслабяджэння прыгнечаных народаў. Разам з некаторымі другімі дзеячамі (Браты А. і І. Луцкевічы, В. Іваноўскі і інш.) Пашкевічанка (Ціотка) закладаю партыю „Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду“, (потым пераімяняючы ў Беларускую Сацыялістычную Грамаду), якая і бярэ на сябе кіраўніцтва беларускім рухам. Поруч з палітычнаю працаю, якой яна шмат атдала і сілы, і мочы, Ціотка пісала.

Праўда, час ня даваў ёй змогі шмат атдаваць яго на пісаньня, і яна за ўвесь час напісала зусім нямнога. Але творы, вышаўшыя с пад яе пера да таго аздатны, да таго вартны, што займаюць у скарбніцы беларускай новай літэратуры пачэснае мейста. Першы перыяд сваёй творчасці Ціотка пасвяціла тэмам палітычным—уплыву таго часу—рэвалюцыйнаму руху. Усе здарэння вялікай значнасці, як 9 студзеня, забіццё князя Сяргея, палітыка Пабеданосцева—апісаны ёю ў знатным вершу, „Хрэст на свабоду“ разам з другімі змешчанаму ў зшытку няможных па тым часу вершаў „Мора“.

Зшытак гэтых вершаў друкаваўся ў Вільні нелегальна і паўсюжыся дзісяткамі тысяч. Але паміж гэтых Ціотка пісала і на другія тэмы. І уплыў рэвалюцыйнага настрою прыдае ўсім яе рачам бадзіоры, рамантычны выразы. Яна ўся—адзін пазыў—адно хаценьня, прага. Помачы роднаму краю! Вось яе окліч, і гэту помач зрабіць—вось мэта ўсяго жыцця яе.

Хацела б быць зярном пшаніцы,
Упасць на нікія вескі,
Зазалаціцца бяз мятліцы,
Даць хлеб смачнейшы трохі!
Хацела б быць я рэчкай быстрай,
Абегчы родны край,—
Гдзе напіць, а гдзе скупаць,
А дзе утуліцца ў гай,
Та зашумець, та зашаптаць,
Та стаць у салодкім сне,
Та зноў сарвацца, зноў гуляць,
Агніом кіпець у дне,
Да так сагрэцца, ды сп'яніцца,
Каб у неба хваляй здаць,
Украсьці сонца, зноў спусьціцца,
Больш сьвету людзям даць!
Усію прыгарнуць у дарозы,
І каплю шчасся й долі уліць,
Усюды думаць аб народзе
І родны край усюды сніць.
Пашля разсыпацца расою

Скрось па галінках, па лістох
І так абняціся з зямлію,
Каб нас ніхто разняць ня мог!

Але усім гэтым шырокім хаценьням ня было ніякай рады збыцца. Благія з'явішча часу, як наперакор, руйнувалі яе планы і разбівалі жаданьня. Страшенная палэтычная раакцыя, прышоушая на змену вялікаму уздыму, аслабадзіцаль яго руху у 1905 г., датыркнулася сваею губляючаю рукою і Ціоткі: яе прыцягнулі да суду за сацыялістычную працу, і яна была вымушана уцячы за граніцу, у Львоу. Ціжар разлукі з роднаю старонкаю, уступішай першымі крокамі на сцешку атраджэньня—катавала пазтку за межамі яе, на чужыня, убівала яе здароуя і суміла надзею.

Да іншых хаценьняў, вытыркаючых бурлячым жаданьням памагчы працоўнаму народу дайсьці да лепшай долі, прыбавілася прага вярнуцца да роднай краіны. З чужыны яна пісала таварышам у Вільню:

І душна, і цесна,—і сэрца самлела
Мне тут на чужыня, эдаліок ад сваіх...
Як птушка на скрыдлах ляцець бы хацела,
Як хваля па моры, плыла бы да іх.

Бадзённыя заганіцаю, скітаньня у Расеі і бурныя эдарэньня, злучаныя з трывожным часам у яе асабістым жыцьці, вымагалі Ціотку пісаць перывамі, часткамі, брацца за працу урчукамі. Дзе-дзе яна ня прыкладала яе! Але здароу'я усіоэжткі адрывала яе весь час, і іой прыходзілася лячыцца, кідаючы працу. Апошняя работа—яе выданьня у 1914 г. у Мінску мясячніка ля дзячэй—«Лучынка».

У ім яна падпісвалася сваім псеуданімам—Мацей Крапіўка. Гэтым псеуданімам яна карыстада і уперад. Ня пярамогшы хваробы, Ціотка умерла у лютым (э 4 на 5) 1916 г. яшчэ ня старою.

VI.

Як дапаміналася вышэй—нацыянальна-культурны рух беларусаў захапіў усе слаі беларускаго народу. Сацыяльная дыферанцыяцыя, захапляючы усе станы людзей і усе бакі жыцьця, уплыла і у беларускую літэратуру. Літэратуры стан мая свае асобныя назывы і погляды, згодна клясоваго яго становішча. Нельга намалываць поуна вобраза, калі пры маліоуцы ня дадаць яму усіх коляраў, патрэбных ля ахварбоўкі маючаго густу: вобраз зусім страціць і вартасьць, і сілу, і ня будзья мець сяпрауднаго адбітку. Гэтак і бакі люцкога жыцьця, гэтак найбарджэй і літэратура. Як ня мосна і ня шырока аднакавасць у эканамічным і духоўным значэньню сярод беларускаго народу, аднак нельга сказаць, што яна захапляя сабою усяго яго. І калі сказаць—што адзін паэта, гэткі, напрыклад, здольны і многабок, як Янка

Купала—адбігая настрой усіх бакоу і станау беларускага жыцця, дык гэта ведама, абмыліца. Патрэбы работніка у многім рожняца ад патрэбау се ляніна, натрэбы інталігэнта ізноу іншыя. Псыхаліогія , светагляд так сама іх рожня. Песьняр вескі, прыкаваны к зямлі з малку, жывучы ёю, думаючы аб ёй на яву і у сне—большую вагу сваіх думак пасьвячая ідэялу жаданьня зямлі, свабоднае працы на ёй. Работнік ікрас мала успаміная аб гэтай рэчы: праца паднявольная у хвабрыца ці майстэрні—родзіць жаданьня палепшыць яе варункі, скін уць гвалтбуя сць яе характару, аслабаніць. Праца—муся быць творчасцю, вольнай і незалежнай, аздарауляючай і душу і цела. Праца павінна даваць радасць, навеваць рады над й.

Праца—а пліон яе—улада усяго народу. Яна муся аслабаніць свет чалавецтва і прынясці на зямлю пліон яго аслабаджэньня—панства сацыялізму. Вось ідэаль творчасці паэты пралятарыя. У беларускай літэратуры прадстаўнікам гэтаго настрою з'яўляюцца Цішка Гартны—паэта пралятарыя.

, Я рабочы—гарбар,
Рыцар працы цяжкой.
Я з жалезнай душой,
З сэрцам зыркім, як жар!

У вачах іскры маіх,
А жалеза у руках,—
Шкура гнецца ад іх
У адзін міх, у адзін мах!

Я здружыўся с трудом,
Я у ім рос, я у ім крэп;
Запрацованы хлеб
Люблю мець за сталом.

Ня хачу, ня прывык
Склаушы рукі хадзіць:
Я гарбар—працаўнік,
Я жыву, каб рабіць!

Фундаментны мэтыу яго песьні—гэта пачуцьціо свае сілы—сілы усяго рабочаго клясу, які творшць скарбы сьвету. Вось чаму усе мукі яго жыцця—нічога перад яго сілаю і ня надрываюць у ем веры і надзей. Зварот чыстых ідэй у дзела—упорнаю працаю—захапляя у Цішы Гартнаго сваею вераю і ня перадатнасцю. Шчасця і воля народу, любасць да яго і гатоўнасць легчы ахвяраю на аутар за яго аслабаджэньня—ня даюць яму спакою. Яго няспакоіць вечная пакора, нявольнасць і нядбайнасць за свае налажэньня—якая паэта лічыць самым страшным варагом зацяглаго панаваньня нядолі. Вось чаму ен пражэ буры, у якой бачыць элементы вызваленьня ад рабства і светач свабоды:

«Ня прашу спакою, ня прашу забыцця,
Бо жыццё заусюды у цышы замірае,—
А прашу я буры, бо із буры жыцця
З сілаю магучай біцца пачыная».

Х

Але калі Колас, Купала, Ціотка, Гартны і шмат іншых імяу у сучаснай беларускай літаратуры з'яўляюцца прадстаўнікамі самавітасці, вышаўшымі з гушчы народу, з сям'і селян і работнікаў, Божаю міласцю надараных з нараджаньня талентамі ля выявы душы самога народу, яго перажываньняў, пачуцця і жаданьняў—та Максім Багдановіч—паэта з усім іншага тыпу—ён паэта дасканалы інталігэнт, усебакова свядомы, з вялікімі задаткамі нязвычайнага дару, падмацаванага шырокім пазнаньням—ён зразу ж ідзе сьвядомай дарогаю сваей, асабісцай—індыўдуальна—раўнуючы да усей грамадкі народных паэтаў.

Максім Багдановіч радзіўся у 1892 годзе у сям'і вучыцеля з Гродзяншчыны і доля яму з маладых гадоў папрыяла, бо дала можнасць вучыцца, багаціць укладзены з роду талент, шырыць і глыбіць яго. Яму удалося скончыць ніжэйшую школу і перабрацца у вышэйшую у Яраслаўскі Ліцэй. З двух гадоў ён быў разлучан з бацькаўшынай—Беларусяй і жыў на чужыня, але ужо с часу свайго сьвядомага жыцця затужыў аб ёй. Цяга да роднай краіны абуюла ім, і ён рваўся да яе. Нявеланьня ж роднай мовы—многа прашкодзіла яму. Дзякуючы сваей здольнасці, ён саматугам, з кніжак і газет, тэаратычна адвучвая родную мову і пачынаў пісаць беларускія вершы. Гэта яму удаецца і творы зразу выходзяць чыстымі ды здатымі. Артыста у душы, іён пачуццёмі красы, багатая і буйная, мастацця выліў у свае творы. І творы яго ка арыгінальнасці і па дзіўнум сплету рожных хворм—цудоуны і асабісты у беларускай літаратуры.

Янка Купала узбагаціў беларускі слоўнік многімі пекнымі словамі у сваіх творах—Максім жа Багдановіч—хвормамі верша. У выпушчаным зборніку яго вершаў пераважаюць сонэты, за імі у прыгожум знізку ідуць мала ужываньня пэнтраменты, зграбныя трыолеты, музычныя рондо, октавы, тэрцыны. Усе гэта ён стараўся рабіць, каб дасягнуць найбольшай гібкасці роднай мовы, найрожняшага выхілу. І нельга сказаць, каб ён гэтаго ня зрабіў.

Ля прыкладу колькі яго вершаў:

Т р ы о л е т:

Калісь глядзеу на сонца я,
Мне сонца асляпіла вочы.
Ды што мне цемень вёчнай ночы:
Калісь глядзеу на сонца я!
Няхай усе з мяне рагочуць,
Адповець вась ля іх мая:
Калісь глядзеу на сонца я,
Мне сонца аслипіла вочы!

Рондо:

Узор прыгожы пекных зор
Гарыць у цем і небасхіла.
Вада стаукоу, балот, вазіор
Яго у глыбі сваей адбіла.

І гімн спявая жабау хор
Красе, каторую з'явіла
Гразь луж; напоуніць мгла прастор
І у станя з іх, гарачы міла,

Узор:

І сонца дальш клянучь, што скрыла
Луж зоры дніом. І чуя бор,
І чуя поле крэхат хілы,—
Ды жаб няучуць вышэй ад гор
Там, дзе ж чья рука зрабіла узор.

Актава:

Як мосны рэактыу, каторы выклікая
Між строк ліста, мауляу нябошчыка з землі,
Рад раньш нявідных слоу —так цемень залівая
Зелены, быц ам лед, халодны нябасхіла,
І пряз імглу яго патроху выступаю
Маленькіх, мілых зор дрыжашчы срэбны пыль.
Здароу, радзімыя! Масней, ясней, гарэця
І сэацу аб красе прыроды гаварэця!

Пэнтамэтр:

З нізкаго берагу дно акіяна вачам нядаступна,—
Глуха укрыла яго сіняя цемянь вады.
Але узбярыся у гору на вяршину прыбрэжная страмціны,—
Кожны каменчык на дне пэуна пабачыш ты стуль.

А вось адзін з яго санэтау:

На цюмнай гладзі сонных луж балота,
За снег нябёснай вышыны бялей
Кругом паусталі чашачкі лілей
Між начарнеушных караньяу чарота.
Укруг плесьня, бруд,—разводзіць гніль спякота,
А краскі у сіож ня робяцца гразней
Хоць там плыве парою слізкі зьмей
І ржаучына ляжыць, як пазалота.
Цяпер даволі топкая багно
Гніль сотні год збіраючы, яно
Смуроднай жыжкаю узгадала
Цьвятоу расістых чыстую красу
Маліся ж, каб злітоунасці стрымала
Тут смерць сваю ня звонкую касу.

Ці ж ня жывая пекната паэзі! Здаецца Максім Багдановіч і радзіўся толькі ля яе, бо нішто яго ня цікавіла гэтак у жыцьці: ні змаганьня за жыцьцію, ні доля-нядоля адных і багацьця другіх, ні жаданьня і бараньба за вялікі ідэалі у жыцьці—нічога. Яго было усе—краса, прыгожасьць. І штоб ня апісваў ен павядальнае—усяроупа элемэнт прыгожато глушыу усе. Бадай ен усю здольнасьць атдаў бы сваю ей адной, усе песьні ей выпяваў бы, каб ня зьве прычыны, якія і да сябе вымушалі звярнуць увагу і датыркнуцца песьнямі; гэта разлука з роднай крайнай і глыбокая любошч да яе і, друдгая, хвароба, якая з маладых год тачыла яго (сухоты. І дзьве гэтыя прычыны, кожная дс сябе цягнуць, атрывалі паэту ад любога яго ачуваньня і упою, і ен пеяў аб адным і другім. Краіна сваёй, яе мінуушчыня слануй, яе долі—нядолі—Максім Богдановіч пасвяціў троха сваім твораў. якія вышлі шэдэурамі с пад яго перак, да таго мосьнімі, да таго сільнымі, Хвароба ж сваім чарадом выцягла са струнаў яго леры гэтка ж сільныя рэчы па суму.

Ня кукуй ты, шэрая зязюля,
Сумным гукам у бары!
Мо і скажаш, што я жыці буду,
Але лепш ня гавары:
Бо ня тоя сведчыць мае сэрца,
Грудзі хворыя мае;
Боль у іх мце душу агартая,
Думцы голас падае.
Кажа, што ня доуга пражыву я.
Што загіну без пары...
Прыляці ж тады ты на магілу
Закукуй, як у бары!

Азнаньня ня доугавечнасці свае, прагляд у блізкі канец, і безмерна катавалі Максіма Багдановіча; сваю творчасць ен вел мі шанаваў ды ставіў вышэй усяго, бу лічыў яе службаю таму краю, таму народу, якія былі яго роднымі. Трэба сказаць, што Максім Богдановіч адзін ад першых зачапіў сваім пэндлям і места, у яком знашоў асобную прыгожасьць, датыркнучую яго пачуцьця і вызваўшую песьні тоны.

Аглядаючы творчасць Максім Багдановіча, нельга ня спыніцца ля аднаго верша, каб ня прачытаць яго. Гэта — «Слуцкія ткачыны» з цыкллю «Старая Беларусь».

Вось ен:
Ад родных ніу, ад роднай хаты
У панскі двор дзеля красы
Яны, бездольныя, узяты
Ткаць залатыя паясы.
І цягам доугія часіны,
Дзявочыя забышы сны,

Свае шырокія ты іны
На лад персіцкі ткуць яны.
А за сцяной смяецца поля,
Зіяе неба з за вакна,—
І думкі мкнунца мімаволі
Туды, дзе разцвіла вясна,
Дзе блішча збожа у яснай далі
Синеюць міла васількі,
Холодным срэбрам з'яюць хвалі
Між гор лючайся ракі.
Цямнея край зубчаты бору...
І тэ, забыўшыся, рука
Замесць персіцкага узору
Цвяток радзімы васілька.

Багаты талент М. Богдановіча суліў многая даць у скарбніцу беларускай літаратуры, але вораг-сухоты, весь час перапынялі яго творчую працу, пакуль ня звялі у 1917 гаду у магілу. Паследя ад яго засталася— гэта упомянуты, зборнічак яго вершаў «Вянок», які служыць эмблемай вянка на яго маглу.

XI.

Малалая, але багатая, беларуская літаратура, ня адну «Ціотку» як жаночую прадстаўніцу-паэтку мая у зніску імяў мужчынскіх паэтаў. Дужа здольная і выдатная малая паэтка, яе паслядоўка—Канстанція Буйла. З гарачым сэрцам, с прагнай душой—яна поўна жыцця і ахвоты да яго. І вось, творы яе дыхаюць пачуццём любасці, жарам хатеньня шчасця, трывогаю разлукі і ачуваньням спатканьня. Канстан. Буйла — паэтка любасці—маладых гадоў, іх пазываў. Лірычныя прыгожыя вершы яе—як у люстры адбіваюць сабою усе гэтыя.

О, ня кажи ты мне, што жыццё надаела
І што на свеця жыць ня хочашь боляй ты:
Бо ужо ад мук жыцця душа твая збалела
А у свеця столькі есць гразі і цяматы...

Быць здаліок ад усіх, жыць уласным жыццём, і гэты жыццё дзяліць толькі з бліжнім другам—вось—аснова ня жыцця... Укруг гэтаго уся зямля верціцца, укруг яго яна жыве. Ціж есць што даражэй гэтаго? Не, покуль яна малая і жыццерадая—німа другога вялікашаго і значнейшаго яго. Ей ня ідзе думка у голаў, каб хто змог асмучаць радасць гэтых дніоў, і страх ахапляя, калі з'яў прабіваюцца да азнаньня і кажа, што упартая жюцьцё ня лічыцца нішчым: зазлуе на кагось і адбірае ад яго навіт волю. О! як страшна гэта! Паэтка ня можа з гэтым згадзіцца: яна б усе зрабіла б, гэтаго ня было. Але сілаў у яе ня стае і калі пераняць магчымасці дык хоць што небуць яка рвецца зрабіць, каб павясяліць такіх няшчасных, скрасіць іх жыццё у няволі, папоуніць нядастачаю пекнасцю. Але і гэта ня па яе сілам—астаюцца адны ціплыя пажаданьня, якія далучаюцца у другіх:

Каб я крыльля льогкай пташкі
Салавейкі мела,
У гай вясіолы, у гай зяліоны
Яб ня паляцела.
Каб я мела голас звонкі.
Голас салау, іны,
Яб спеваці ня ляцела
На дрэуцау вяршыны.
Я бы с песьняй паляцела
У горад той далекі:
Там есць дом пануры-сумны,
Цюмны і высокі.
На вакне загратаваным
С песьняй я бы села
І вастрожнікам няшчасным
Сваю песьню б пела.
Я паяла б аб свабодзя,
Аб шчаслівай долі,
І забыліся б пры песьні
Яны аб нядолі.
Галасамі дзіуных чарау
Я бы залівалась,
Лясоу нашых, ніу прывольне
Успомніць ім старалась.
І пад песьню маю думкі
Іх бы прасвятлелі,
Твары радасным бы смехам,
Шчасцям заяснелі.
І ня цяжкая была бы
Ім тады няволя,
Бо пад песьню яны б снілі
Аб шчаслівай долі.

(«Баб я мела»)

Свае творы паэтка сабрала у зборнічак пад назваю: „Курганная кветка“, які выдан у Вільні. Кан. Буйла гадоу 23. Яна народная вучыццалька. Беларуская літаратура шмат чакая ад яе.

XII.

Казаць толькі аб успомняных намі самых выдатных прадстаўніках беларускае літаратуры, якія кожны паасобку так сама выяўляюць сабою той ці іншы яе напрамак і настрой, яшчэ патом цаліком ня сказаць наагуд аб усей беларускай літаратуры. Па пад ліку, зраблянаму некулькі часу таму назад, у „Нашуй Ніва“ друкавалася болей 60 рожных паэтау і пісьменьнікау беларускіх. І сярот іх бяз сумленьня, шмат выдатных, плодных і здольных

людзей. Многія ніколькі ня уступаюць па таленту абгавораных намі — можа толькі крыху, таму, што яшчэ ня паспелі яны у іх у канец развярнуцца. Гэтак, я удамяну аб. Ф. Чарнушэвічу, А. Гаруну, Галубку, З. Бядулю, А. Зязюлю. Кожны з іх сваімі творамі паказалі якая сіла і талентнасць захавана у іх; трэба толькі папрацаваць над ашлифоўкаю яе ды папоўніць крыху пазнаньнямі. Але і бяз гэтаго яны паспелі ужо адмеціць сябе у беларускай літэратуры і заваяваць асобныя мейсца. Кожны з іх мая гардасць пахваліцца выданымі зборнікамі сваіх твораў, дзе можна шмат найці удалых і сільных рачэй. Так, надоячы вышау зборнік вершаў А. Гаруна „Матчын Дар“. Раней выпушчаны пекныя „абразкі“ З. Бядулі, некулькі апаведаньняў Галубка, вершы Зязюлі. Нельга ня упомніць паміж ходам, што Галубок у апошні час напісаў некулькі сцэнічных твораў, якія маюць пацеху бачыць са сцэны у Мінску і другіх гарадох Беларусі. Ф. Чарнушэвіч пералажыў на беларускую мову шмат рачэй Т. Шэўчэнкі, між іншымі яго паэму „Кацярына“.

За імі трэба паставіць яшчэ двух ня слабых пісьменнікаў — гэта А. Пауловіча і Ядвігіна Ш. Творчасць іх зусім асабістая: А. Пауловіч — гэта талентны гумарыста і жартаўнік. Яго пекныя плаўкія вершы усюды вядомы на Беларусі і рэдка хто ня пукаўся со смяху, чытаючы іх. Ядвігін Ш. здольны лірыст і сымволік хаця і бытавання рэчы яго талентныя. Ня чуж Ядвігін Ш. здаровага бадзіоручаго гумору. Той і другі маюць ужо выпушчаныя кніжкі сваіх твораў. Першы, А. Пауловіч, „Снапок“, другі Ядвігін Ш. „Васількі“ і „Казкі“.*)

*) Спіс сучасных беларускіх пісьменнікаў:

1. Янка Купала (вершы, драмыт. рэчы) — селянін, служачы;
2. Якуб Калас (вершы, проза, драма) — селянін, народны вучыцель;
3. Максім Багдановіч (вершы, проза, крытыка) — сын вучыцеля з селян, служачы;
4. Алесь Гарун (вершы, проза, публіцыстыка) — рабочы з селян (сталяр);
5. Цішка Гартны (вершы, проза, драма, публіцыстыка) — рабочы з селян (грабар);
6. Кароль Каганец (вершы, проза, драма) — ляснік з селян;
7. Максім Гарэцкі (проза, крытыка, публіцыстыка) — селянін, каморнік;
8. Мацей Крапіўка (іначэй Цётка) (вершы, проза, публіцыстыка, селянка, вучыцелька);
9. Альбэрт Пауловіч (вершы сатырычныя і гумарыстычныя) — мещанін, служачы;
10. Змітрок Бядуля (вершы, проза, публіцыстыка) — мещанін, гандлёвы служачы;
11. Канстанція Буйло (вершы, драма) — мещанка, вучыцелька;
12. Галубок (вершы, проза, драма) — селянін, жалезнадарожны служачы;
13. Алехновіч — Чэркас К. (вершы, проза, драма) — артыста;
14. Антон Новіна (крытыка, публіцыстыка) — літэратар;
15. Еласт (В. Ластоўскі) (проза, публіцыстыка) — літэратар;
16. Шантыр Фабіян (вершы, проза, публіцыстыка) — рабочы з селян (муляр);
17. Лёсік Язэп (проза, крытыка, публіцыстыка) — нар. вучыцель з селян, літэратар;
18. Ядвігін Ш. (проза, публіцыстыка) — з дробнай шляхты, служачы;
19. Чарнушэвіч Тодар (вершы) — рабочы з мещан (кравец);
20. Леучык Гальяш (вершы) — служачы;
21. Бульба А. (ён жа Стары Піліп) (крытыка, публіцыстыка) — з служачай інтэлігенцыі, гандлёвы служачы;
22. Земкевіч Р. (крытыка і бібліаграфіка) — з дробнай шляхты, інжанер;

XIII.

Вось тыя кропкі вядомасцяу, якія у варунках свае працы і залежна карыстаньню, удзеляным у распараджэньня часам, удалося накідаць і вылажыць перед вамі, шануныя слухачы. Пэуна, гэтым можа і ня удадася дасягнуць тае мэты, якая б жадалася, зацікавіць вас значнасцю і гістарычнай важнасцю таго хватку, якім маяцца маладая беларуская літэратура. Калі гэта так, та зусім ня таму, што ня вагкі знак, што і ціку да себе ня вызывая, а таму, трэба думаць, што дару нарысу яе абразоу і значнасці я ня маю. Каб ахапіць яе усебакова і вылажыць перад вамі, раунуючы з другімі, яе уплыу на агульны прагрэс і развіццё ды нацыянальная атраджэньня трэба здольнасць мастака-маляра. Німа, аднак суменьня, ды чужды яго і вы, што беларуская літэратуране уздутая рэч, а багаты уклад у люцкую культуру.

Тыя варункі, у якіх яна жыла і тыя прыпыны, якія стаялі і стаяць на дарозы яе развіцця—цяшка адазваліся на ей. Трэба мець у воку, што пры забітасці і цямнаце ня толькі у сэнся нацыянальнага самапазнаньня, а і з боку агульнай грамадскай, няймючасць можнасці мець сваіх часописоу і нужнаго апарату—многа гіня і талентау і іх творау у ня веданьня ня дастатны патураньня сабе. Усе тоя, што мы маям, гэта праца апошніх 33 годоу, лічучы з першым перыядам—В. Дуніна і Багушевіча, заслуга „Наша Ніва“, якая вывудзіла з ямы завяданьня усе гэтыя цэннасці. Так, цэннасці! Цэннасці гэты, можа і ня па вартасці яшчэ усімі ацэньваючыя па насвадомасці закінутыя—але с часам маючыя заняць ня апошняя мейста у гісторыі народных літэратур. Прачуткія і прабачныя людзі, з нашых суседзяу, ужо зварочвалі увагу на яе ня раз і давалі свае думкі аб ей. Маям шчасця каааць аб ім і мы самі.

Цаперашні час, які прыніос пачатак новай эры жыцця—эры аслабджэньня працоунаго народу ад прыгону сацыяльнаго і нацыянальнаго—дасць чулы штырх свабоднай праяве творчасці шырокіх народных грамад.

23. Зазюля А. (вершы, перэклады) ксёндз з селян;
24. Гурло А. (вершы)—селянін, служачы;
25. Арол М. (вершы, проза)—селянін, нар. вучыцель;
26. Лобік Лявон (вершы)—рабочы з селян;
27. Лаўрын Жорсткі (ён жа Наз. Вываеўскі (перэклады і публіцыстыка)—мещанін, гандлёвы служачы;
28. Лявон Гмырак (крытыка,—публіцыстыка) служачы (тэхнік);
29. Нёманскі (Пятровіч) (публіцыстыка)—селянін, служачы;
30. Янук Журба (вершы)—селянін, нар. вучыцель;
31. Стары Улас (вершы, проза)—ляснік;
32. Піліпау (вершы, проза)—селянін, служачы;
33. Фарботко Ю. (вершы, крытыка, публіцыстыка) — літэратар;
34. Петрашкевіч А. (Ф. Калінка) (вершы, проза, публіцыстыка — селянін, земляроб;
35. Леушчэнка Е. (публіцыстыка)—вучыцель;
36. Леуко Кандрат (вершы, драма)—селянін, служачы;
37. Галка Міхалка (вершы)—селянін, вучыцель і шмат другіх.

Справе падмогі прыходу гэтаго часу ва многум паслужыла беларуская ні родная літэратура, стаўжапапярэдніцай новай літэратуры працоўнага народу. Мы сведкуем шырокага абуджэньня і нашага беларускага народу ад сьвякаваго нябыцьця, за чым ідзе зоў да творчасці гасударскае і грамадзянскае цяшкая і трудная гэта задача—але пры тых здольнасцях, якія залягаюць у душы беларускага народу усе можна зрабіць. Прыкладам—міладая бадзіорая і сільная беларуская літэратура!

Змітро Жылуновіч.

СПІС ВYДАНЬНЯЎ ПА БЕЛАРУСКУЙ ПІСЬМЕННАСЦІ.

А. ГІСТОРЫЯ І КРЫТЫКА БЕЛАРУСКАЙ ПІСЬМЕННАСЦІ.

- 1 Б. Г.—Песьняр чыстай красы. (Наша ніва. 1914. № 8).
- 2 Богдановіч М.—Бѣлорусское возрождение. (Украин. жизнь. 1915. № 1 и 2). ✓
„ (Глыбы і слаі), (Агляд белар. краснай пісьменнасці 1910 г.).
(Наша ніва. 1911. №№ 3, 4 и 5).
„ Забыты шлях. (Вольная Беларусь. 1918. № 15).
„ За тры гады (агляд беларускай краснай пісьменнасці 1911—13).
(Колядная пісанка. 1913 г.).
- 3 Бульба А.—Грамадзянскае становішчэ В. Дунін-Марцінкевіча. (Наша ніва. 1910. № 48).
„ „Гусляр“ Я. Купалы. (Наша ніва. 1910. № 43).
„ „Песьні жалбы“ Якуба Коласа. (Наша ніва. 1910. № 40).
- 4 Бядуля Э.—М. А. Богдановіч (+ 12 мая 1917 г.) (Вол. Беларусь. 1917. № 1).
- 5 Віндоўскі Д.—„Курганная кветка“. Наша ніва. 1914 № 47.
- 6 Гмырак Лявон—Беларускае нацыянальнае адраджэнне. Вялікодная пісанка. 1914 г.).
- 7 Горэцкі М.—Доктор Францыск Скарына. В. Беларусь. 1917. № 12).
- 8 „Дзье страты“. (В. Беларусь. 1918. № 20—1).
- 9 Довнар—Запольскі М.—В. Дунін-Марцінкевіч и его поэма „Гапон“.
„ —В. Дунін-Марцінкевіч и его поэма „Тарас на Парнасе“. Витебск. 1896. 32 стр.
- 10 Дорошэнко Д.—Беларусы і іх нацыянальнае адраджэнне. (І лацінікаў; яшчэ ў „Нашай ніве“. 1909 г. № 4).
1. Дыяманты беларускага прыгожага пісьменства. (Зборнік абраных твораў, з кароткімі аглядамі працы пісьменнікаў). Кіеў. 1919).
- 12 Жылуновіч Змітро—Беларуская літэратура. (Зборнік „Зажыткі“ М. 1918).
- 13 Земкевіч Ромуальд—Вінцук Дунін-Марцінкевіч, яго жыццё і літэратурнае значэнне. (Наша ніва. 1910. № 48).
„ Значэнне Францішка Скарыны у беларускай культуры. (В. Беларусь. 1917. № 13).
„ 400-лецця беларускага друку. (В. Беларусь. 1917. № 12).
„ —Ян Баршчэўскі, першы беларускі пісьменнік ХІХ стагоддзя. Вільня. 1911. (І лацінікаў; яшчэ ў „Нашей ніве“. 1911. № 51—2).
- 4 Карскі Е.—Бѣлорусская Энеида на изнаіку. Харьков. 1908.
- 15 Л. (астоўскі) В.—„Васількі“ (Наша ніва. 1914. № 25).
„ —Памажыця! Н. ніва. 1913. № № 37 и 38).
„ —„Родныя зьявы“ Т. Гушчы (Наша ніва. 1914. № 41).
„ —„Руць“ М. Горэцкага (Наша ніва. 1914. № 39).
- 16 Л. Л.—Адбіткі клясовага змаганьня у беларускім пісьменстве. (Школа и культура совет. Белоруссии. 1919. № 2—3).
- 17 Лёсік Язэп.—„Антось Лата“. (В. Беларусь. 1917. № 33).
- 18 М. І.—Мае увагі. (Наша ніва. 1912. № 32).

- 19 Новина А.—Бѣлорусы, (Зборнік „Формы національного движенія“. Спб. 1909).
„ —Білоруський національний рух. (Літ.—науковий вістник. 1910).
„ —Бѣлорусское движеніе (Новый энцикл. словарь Брок.—Ефр., полут. 8).
„ На дорозі да новаго жыцця. Пецябург. 1912.
„ —Нашы песьняры. Вільня. 1918. (лацінікаю).
- 20 Полюян С.—Білоруська поэзія в її типових представниках (Україн. хата. 1910 № 31).
- 21 Пыпин А.—Исторія русской этнографіи. 4 тт. Спб. 1819—92 г.г.—аб беларусах. т. 4.
- 22 Романов Е.—„Тарас на Парнасі“ і др. беларускіе стихотворенія. Могилев. 1902.
- 23 С. В. С.—„Адвечная песьня“ Янкі Купалы. (Наша ніва. 1910. № 38).
- 24 Святицькій І.—Відродженя білоруськаго пісьменства. Львоу. 1908.
- 25 Ф-ко Ю.—Беларусь у песьнях. Бѣлорусское эхо. 1918. № 4, 5 и 6).
„ Звукі сусьветнай вайны 1914—18 г. у беларускай паэзіі.
(Школа и культура совет. Белоруссии. 1919. № 1).
- 26 Хлѣбцевич Е.—Народническая поэзія бѣлоруссов. Спб. 1917.
- 27 Ш. Ядвігін—В. Марцінкевіч у практычным жыцці. (Наша ніва. 1910. № 48).
- 28 Янулайтис А.—Аб маладым наеце с Крошына. Маладая Беларусь, т. I, сш. 3.
- 29 Янчук Н.—Нѣсколько слов о новейшей бѣлорусской литературѣ.
Извѣстія общ. слов. культуры. 1912. т. I. кн. 1.
- 30 Ясенович С.—Беларуская літэратура у 1909 г. Наша ніва. 1910. № 7.
- 31 Карский Е. — Белоруссы, т. III, вып. III аб новай беларускай літэратуре—друкуецца.
- 32 Очерк белорусской литературы, под ред. Янчука Н.—друкуецца.

Б. ВЫДААННЯ ПА БЕЛАРУСКУЙ ПІСЬМЕННАСЦІ.

І. ВЕРШЫ.

- 1 Апаведаньня і легенды вершам рожных ауторуў. Вільня. 1914. лацінікаю
- 2 Богдацовіч М.—Вянок; кніжка выбраных вершоў. Вільня. 1913.
- 3 Буйло К.—Курганная кветка. Вільня. 1914.
- 4 Бурачок М. (Богушевіч Ф.) Дудка беларуская. Пецябург.
„ Тое самае. Вільня. 1918. лацінікаю.
- 5 Быліна Янка—На прызбе. Вільня. 1918. лацінікаю.
- 6 Гартны Цішка—Песьні. Пецябург. 1913. лацінікаю.
- 7 Гарун Алес Матчын дарь. думы і песьні. 1907—1914.—Менск. 1918.
- 8 Зязюля А.—З роднага загону. лацінікаю.
- 9 Колас Якуб—Батрак. Як Юрка забагацей. лацінікаю.
„ —Песьні жальбы.
„ —Сымон музыка—поэма, ч. 1—3. Менск 1918.
- 10 Купала Янка—Адвечная песьня. Пецябург. 1910.
„ Гусляр. Пецябург. 1910. лацінікаю.
„ Жалейка—зборнік вершаў. Пецябург. 1908.
„ —Шляхам жыцця—зборнік вершаў. Пецябург. 1913.
„ Спадчана. зборнік твораў—друкуецца.
- 11 Леуцьк Гальяш—Чыжык Беларускі, зборнік вершоў. Вільня. 1912. і лацінікаю.
- 12 Лучына Янка (Неслухоўскі Іван)—Вязанка. Пецябург. 1903.
- 13 Марцінкевіч В.—Вечарніцы. Пецябург. 1909. лацінікаю.
„ Гапон (аповесць). Пецябург. 1907. лацінікаю.
„ Стаўры—гауры. лацінікаю.
„ Шчэроўскіе дажынкi. Купала. аповесці. Пецябург. 1910. лацінікаю.
- 14 Паўловіч Альберт.—Снапок.—зборнік вершоў. Вільня. 1910.
- 15 Рэйка Сымон (Богушевіч Францішек)—Смык беларускі. Пецябург. 1908. лацінікаю.
„ Тое самае. Вільня. 1918. лацінікаю.

- 16 „Тарас на Парнасі“ б'флор. поема. Витебск. 1896. Тоже. 1898. Тоже. 1910. изд. 3. Могилев. 1902. изд. Е. Романова. Вільня. 1909. і лацінікаю. Мінск. 1917. Наша ніва. 1909. № 40. „Мінскі́й лiсток“ 1889. № 37. „Смоленскі́й в'стник“ 1890. № 37. „Витеб. губ. в'д. 1895—96 г.г. Радимич Е.—Из міра русских народных преданий. Витебск. 1896.
- 17 Цётка (Алоіза з Пашкевічоу Кейрiсова) — Скрыпка Беларуская. Вільня. 1918. лацінікаю.

ПЕРЭКЛАДЫ:

- 18 Косич М.—Переложеніе н'которых басень Крылова на б'флорусское нар'ч'е. Чернигов. 1903.
- 19 Міцкевіч Адам.—Пан Тадруш: перавярнуу Марцінкевіч. Пеця́рбург. 1907. лацінікаю.
- 20 Шэвчанко Т.—Кацярына; переклад Ф. Чернышевіча, пад ред. Янкі Купалы. Вільня.

II. А П А В Е Д А Н Ь Н Я.

- 1 Беларускіе жарты. Мінск. 1915.
- 2 Беларус П.—Якім Бяздольны. Вільня. 1914.
- 3 Бірыло Сьцепка—Стражнік. Вільня. 1915.
- 4 Бядуля Змітрок—Абразкі. Пеця́рбург. 1913. лацінікаю.
- 5 Галубок—Апаведанья. 1913.
- 6 Гвозд Л.—Праклёнашы. Пеця́рбург. 1913.
- 7 Горэцкі Максім—Рунь (апаведанья). Вільня.
- 8 Гушча Тарас—Апаведанья. Вільня. 1912.
- „ Нёманоу дар. Пеця́рбург. 1913.
- „ Родныя зьявы. Вільня. 1914.
- „ —Тоустае палена. Пеця́рбург. 1913.
- 9 Колас Якуб—Прапау чалавек. Пеця́рбург. 1913.
- 10 Лёсик Я.—Ня усе разам, ягомосьці!..
- 11 Мятавыя лісточкі.—лацінікаю.
- 12 Новіч А. Амэрыканец—апаведаньне.
- „ —У дому лепей —апаведаньне. Пеця́рбург. 1911.
- 13 Таўрус—Аб чым шзацелі лісьця. Пеця́рбург. 1913.
- 14 Ш. Ядвігін—Бязрозка і др. Вільня. 1912.
- „ Тоя самае. Менск. 1918.
- „ Васількі.
- „ Дзед завала. Вільня.
- 15 Амфітэатроу—Хілібэртава пакута і др.; вольны переклад В. Л. Вільня. 1912.
- 16 Бэльямі—Казка аб вадзе; перел. А. В. Вільня. 1907. і лацінікаю.
- 17 Гаршін Всеволод—Сыгнал.—Москва. 1918.
- „ Усевалод—Сыгнал. Вільня. 1914.
- 18 Горкія М.—Архіп і Лявонка; перекл. Т. Г. Вільня. 1910. і лацінікаю.
- 19 Конопнічка Марыя—Дым; перекл. Зязюля. Вільня. 1909.
- 20 Ожэшкова Эліза—Гэдали—апаведанне. Вільня. 1917. і лацінікаю.

III. Д Р А М Ы.

- 1 Алехновіч (Олехновіч) Францішк—Базілішк—казка ў 3 актах. Вільня. 1918. друков. лацінікаю.
- „ Бутрым Няміра (Каменная труна) піеса у 2 актах с прологам. Вільня. 1918. друкована; лацінікаю.
- „ Калісь—драмат. абразок у 2-х актах. Вільня. (друкована).
- „ —Мамька—п'еса у 4-х актах. Зборнік сц'н. творау, т. I. сш. I.

- „ Францішк—На Антокалі—піеса у 3 актах са спевамі і танцамі Вільна. 1918 г. друкована; лацінікаю.
- „ —У лясным гушчары—казка у 1 акці. Вол. Беларусь. 1918. № 28.
- „ —Чорт і баба—жарт у 1 акце. В. Беларусь. 1918. № 32; таксама у Зборніку сцэн. твораў, т. 1, сш. 2.
- 2 Беларус Максім—Атрута. (Абразок). Наша ніва. 1913. № 8 і 9.
- 3 Валодзьскі А.—Як яны жаніліся; перэклад Влоста; літаграфавана.
- „ Толя самае. Зборнік сцэн. твораў, т. 1, сшыт. 2.
- 4 Гартны Цішка—Хвалі жыцця—драма у 3 дзеях. Зборнік „Зажыткі“.
- 6 Грамыка М.—Зьмітрок з „Высокай Буды“, драма у 4-х дзеях. В. Беларусь. 1918. № 33, 34 і 35.
- 7 Гушча Тарас—Антось Лата—камедыя на 2 акты. В. Беларусь. 1917. № 27 і 28.
- „ —Антось Лата—сцэнічныя твор. на 2 акты. „Сцэнічныя творы“ Т. Гушчы.
- „ — На дарозі жыцця („Сцэнічныя творы“ Т. Гушчы).
- 8 Долегкіе Міхалка—камедыя у 1 дзеі. Песярбург 1911. (літаграфавана).
- „ —Толя самая. Зборнік сцэнічных твораў т. 1, сш. 2).
- 9 Каганец К. Модны шляхтык (бытовая камедыя ў 1-ым дзеі. Песярбург. 1910. (літаграфавана; таксама у Зборніку сцэн. твораў, т. 1, сш. 2).
- 10 Кратунікі М.—Па рэвізіі (камедыя у 1 дзеі). Песярбург. 1911. (літаграфавана; таксама у Зборніку сцэн. твораў, т. 1, сш. 2).
- „ —Пашыліся ў дурні (жарцік у 3-х дзеях). Песярбург. 1910. літаграфавана; таксама у Зборніку сц. твораў т. 1, сш.
- 11 Купала Яўка—Паўлінка (камедыя у 2 дзеях). (літаграфавана).
- „ Толя самае (сцэны із шляхоўкага жыцця у 2 актах). (Зборнік сцэн. твораў, т. 1, сш. 1).
- „ —Сон на кургане (у 4-х абразок). Песярбург. 1912. (друкована)
- 12 Ожышко Эліза—Ў зімовы вечэр (сцена ў 1 дзеі, перэклаў Бласт.) Песярбург. 1910. (літаграфавана; яшчэ і лацінікаю).
- „ —Хам (мужык) (образ). Песярбург. 1912 (літаграфавана).
13. Прыгаворка Наум (Ейцук Дунін—Мар. Інкевіч,—Залёты (сьмяхотная штука у 3-х дзеях) (В. Беларусь. 1918. № 10, 11 і 12).
- „ — Толя самае (Зборнік сцэн. твораў, т. 1, сш. 1.
- „ — Пінская шляхта (фарс—водэвіль у 1 дзеі) (Беларусь. 1918. № 30 і 31).

ПЕРЕКЛАДЫ.

1. Чехов А.—Мядзьведзь (жарт у 1-м акці. (літаграфавана; таксама ў Зборніку сцэн. твораў, т. 1, сш. 2).
- „ — Сватаньне (жарцік); пералажыў Н. Чарноцкі. Песярбург. 1910. (літаграфавана).
- „ — Толя самае (жарт у 1 акце) (Зборнік сцэн. твораў, т. 1, сш. 2).

IV. ДЗЕЛЯ ДЗЯЦЕЙ.

1. Віткевіч С.—Дзядзька Голад (апаведаньне; пералажыла Зязюля. Вільня. 1911.
2. Дзіцячая чытанка. Мінск. 1917.
3. Жеромскі Ст., Ёіткевіч Ст.—Штоб не здарылася і др. перетлумачыла Зязюля. Мінск. 1914.
4. Лейко К.—Снатворны мак. (сцена для дзіцячых тэатроў). Вільня. 1912.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТЭРАТУРА.

(НАРЫСЫ І АГЛЯДЫ).

Лекцыя, чытаная у Беларускам Народным Універсітэту
у Маскве.

Цяшкая доля, якая на працягу усяго гістарычнага жыцця Беларусі, няадчэпна яе справяджая, давяла да таго нашу краіну, што мейста ея, як роунае з другімі, чуць ня назусім загубілася у ходзе жыцця. Сцяраушы сваю гасударсцвяннасць з дауных часоу і падпаушы пад моцны надау літвазацыі пошла заваевы яе Літоускім княжствам, Беларусь, воляю лесу, пачала уступаць боляй і боляй свае мейста свайму пабядзіцялю-літоускаму уплыву з'яго губільнымі skutкамі ля развітай у Полаччыня, Случчыня, Мазыршчыня, Міншчыня, і іншых вабласцех тагдашняе Беларусі, беларускай культуры. Усе прывілеі, праводзячыя т;ю ці іншую гасударствянную уладу, як пісаньня грамат, актау, пастаноу усіх законау на пануючай мовя, верхавенства устаноу, нагляд гасударскі за усею машынаю гасудаскае гаспадаркі—усе гэта па трошку перайходзіла у рукі літоуцау, прымаючы іхнюю ахварбоуку і прымеркоуваючыся на іх складу управы, нацыянальных звычайу ды іншая. Разам з пераходам, ці сапраудняй, з атабраньням у свае рукі ат беларусау, кірунку гасударская машынаю, лехка, бяз спрэчкі, перадаліся і усе чыноунныя людзі пад загад новаго уладайцы краям і яго доляю, Літоуская народнасць павяла у краю сваю працу, стала пануючай і, вядома, нацыянальная асобнасці, як мова, душа, злучавы з гэстай асобнасцію, звычайна, ралігійны культ, начау прасціраць свое сілье шырэй і шырэй і захапляць у себе памаленьку усю тагочасную інталігэнцыю, выхаванную на пачатках і развіццю беларускае культуры. Заусёды, пры стоку дзёвух рэчак, вада тае, якае хуччэй і стромій цячэ, переганяя воду першай і усе пльвучая захапляя з собою. Але, калі усе іншая удалося літоуцам аблітовіць, скинуць хварбу беларускай мулі, та гэта ня удавалася зрабіць з беларускаю моваю. Як ні як, а беларускі народ па лічбя куды перацягвау літоуцау, выраблянаю культураю, якую больш усяго захоувае мова—ен так сама стаяу вышэй, рауняючы з беларусамі, усе ж такі някультурных і адсталых літоуцау. На працягу доугіх гадоу самаістнаго жыцця, беларуская культура добра ужылася і змагацца з яе уплывам і на літоускую гасударскую управу—было цяжка і ня зусім патрэбна. Гэткія вялікія з'явішчы у жыцці народау, як поуная усасаньня, знішчэньня аднаго другім—рэч ня вельмі простая. Гісторыя, на працягу сваем, толькі у дау-

цяю і беларускую і літоўскую. Яе ж культура, роўная заходняй, магнэсам пацягнул усіх мала веля падкіх да яе з стану багатых і карыстаючых можнасце яе мець. Усе нацягнуліся у Польш, Варшаву ды Кракаў, і вядома, аттуль уже яны варочаліся чыстымі палякамі. Поміж з гэтым, старонная каланізацыя Беларусі ды Літвы, надзяленьня багата зямлею усякіх заслужаных пры дварох літоўскіх князеў і польскіх каралеў чыноўнікаў, баяраў і выслугнай шляхты, да гэтага яшчэ высунутая на повярх жыцця царкоўная унія—як лепш ня трэба звярнулі Беларусь у калонію Польшчы, з усім характвам сярэдня-вяковай каланізацыйнае палітыкі. Палогая роўнасць, з стромым нагінам, на якой ушчала сваю пуціну развіццё беларускае народнасці, суджаныя доляю яе законы, сапхнулі да бядовага skutku. З гэтага часу, с часу гасударскае уні паміж Польшчаю і Літвоею, абвітаю валям маладое Ядвігі, Беларусь перайшла у другі перыяд свайго жыцця, перыяд, у які прышлося працоўнаму народу беларускаму, «хлопам» «жывеля» прычасціцца да міссы захавання свайго нацыянальнага жыцця.

Уся знаць, памешчыкі, шляхта—пацягнуліся, як я сказаў, у Варшаву, а наяхджаючыя на Беларусь чыноўнікі і каланісты, прыносілі польскую культуру, дух, язык. Перш з гасударскаго ужыцця, а потым і з будзённаго ужывання вышэйшымі станами—беларуская мова выпіхалася, замяняючыся польскаю. Аставаўся народ, прыгонны, якому толькі і асталася можнасць казаць на сваёй роднай мовы. Праўда, у касцелах, у судах—так сама пашла мова польская. Вымушалася і простаму народу чужынная мова, але доўгі час яе умывання ўсе-такі ня перамог роднае—як Польшча ня змяніла душы беларускае. Не, і казаць ня трэба, каб у такіх варунках магла іці рэч аб развіцці беларускае мовы ці нават літэратуры.

Прыгон сыпыняў прайходзіць сьвет да цёмных людзей, крыху ж асьвячоных, дастаўшы гэту асьвету у Польшчы, няслі свае таленты ей жа.

Гэтак ішло да 18 стагоддзя, да часу заваеў Беларусі расейскімі царамі пры падзелу Польшчы. З гэтага моманту Беларусь з другога боку падышла да новага фактару чужыннага уплыву, прынесшаго з сабою тую ж самую бяду з усходу, якую палякі каля двух стагоддзяў да гэтага няслі з-заходу. Беларусь стала с калоні—тым ласым куском, за які шчапіліся два пачаткі—велікарасейскай і польскай палітыкі зніштажэння. Німа магчымасці, не хватая слоў у мовы, каб поўнасцю абмуляваць разбазыраннасць глума, здзеку і гвалтоўя, якія дзікім віхром завывлі над бяздольнай, пакутнай стараною. Калі намуляваць сабе вобраз, дзе відаць, як два каршуны раздзіраюць сваю ахвяру—та то будзя поўная снадобя долі Беларусі да апошніх часоў, захоплянай кіпцюрамі памешчыкаў—руссыфікатараў, і паланізатараў, ксядзоў і папоў.

У гэтай дзікуй схопца стагнала Беларусь і нельга было думаць, што калісь мінецца цемь ночы і нішчаны народ пачне будзіцца, станя прабаваць свае жыцці, вядома, с першаго кроку ступіўшы на пуціну нацыянальна-культурнага атраджэння. Пара гэтая я крас прышла у той час, калі уся Расея у сілу заколаў сацыяльнага развіцця, ачулася на мяжы

равалюцні 1905 году. Узраджэння Беларусі поруч з абгастрэннем нацыянальнага пытання і класовых супрэчак, ушчалася з дужа цікавага пункту і пашло на простуй завабна-уздыячнай дарогазья—гэта уваскрашэнням да жыцця беларускае мовы, праводчыкам якога стау сам беларускі народ.

Прауда, мы ня можам ня адмеціць першых бліскау на небасхілу беларускага жыцця: праменьня, хоць і смуглыя, блеклыя—э'явіліся яшчэ у 60-тыя гады XVIII сталецця. Іх засьвечвалі рэдкія, прыпадкова, пад штырхам тых ці іншых варункау, народалюбна настроеныя людзі, больш пісары і песняры на абмыльца, уведзёнай развіцціом жыцця у сыстэму, адышоушымі на паслугу суседнім, багатым народам—тым жа паялкам ды расейцам.

Народнічы уплыу, захапіушы інталігэнцыю у Расеі—пераліуся і на Беларусь і крануу сабою сярэдняю інталігэнцыю і ліберальныя кругі пісьменства. Беларуская мова, захаваная на працягу доугіх гадоу у спіску і і здэку, адна пракладала дарогу, на якой можна было прайсці у гэты народ. Ды бяз нязнанья яе, нязацікауляннасці ёю, нельга было назнаць і душы самога народу. Вось мы і бачым, што на змену тым адносінам да беларускага слова, якія нельга назваць іначай, як глум—і выходзячых ат забавы і «німа чаго рабіць» зравольных панкоу, пачыная ужывацца жывы, і шчыры прыхіл, якія ушчыняю цэлы цуг песьняроу. Сыракомля (Кандра-товіч) паміж польскімі творамі працуя крыху і над роднымі беларускімі; Манюшка—бярэ ля сваіх мелодзіяу—мелодзі роднаго краю у оперы «Ся-лянки», і украпляя імі свае вялікія музычныя творы. Ім першым запісана і абробляна багатая песня беларуса. Толькі многа пазней Рагоускі дадау свае працы да яго... Прауда, зашмат раней, яшчэ у XVIII веку некі В. Ро-вінскі, а як кажуць другія, Манькоускі, перекладаю на Беларускую мову украінскую «Энеіду» і гэтым пракладаю пошля доугаго змоуку першую сцешку на дарозья гражданскаго жыцця «хамскай мовы». Потым, ужо у 50 г. XVIII сталецця беларускі дэеяч Чэчот ня раз падае прыклад культурнае працы над атраджэнням Беларусі. Але усе гэта былі пробы, ня-смелыя і ня сапрауды сур'іозныя. Толькі В. Дунін-Марцынкевіч (1803—1885 г.г.) першым ясна і смела пачыная пісаць па беларуску, праканау-шыся на прыкладзья, што: «Беларускі селянін («Dudav Bialoruski»—I вып. 1875 г. Мінск), бачучы кніжку на родную мовя, ахвотняй яе чытая і дэ-так сваіх лягчэй прыцягая к асьвеця»...

Крыху атыдам у бок, каб паясніць некаторая няпаразумення, с першаго узгляду западаючая у парадак анісу і складу нашаго пытання. Як бачыця, у весь час на працягу нашаго анісу вы натыкаліся на просячная пытання: справа мусіц іші, як то настауляна у пераазья, аб беларускай пісьменнасці, а у злосзя рэч ідзе аб культурна-нацыянальным атраджэнні Беларусі? Чаму гэта так? Што можа быць між гэтым такога агульнаго, каб так цесна злучыць гэты два пытання?

Калі мы прасачым гісторыю атраджэння другіх прыгнечаных народау, та мы ясна убачім, што самым вахкім праводцам яго э'яуляюцца пісьмен-